

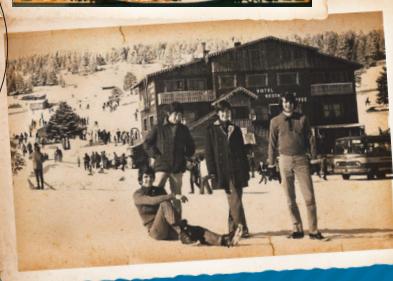
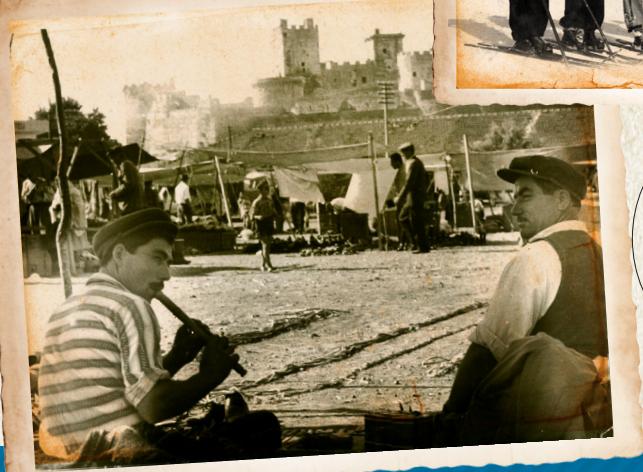
DÜNDEN BUGÜNE

TÜRKİYE'DE TURİZM

Kurumlar
Kuruluşlar
Turizm Bölgeleri
Meslekler

CILT
10

Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm

Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler

Proje Koordinatörü ve Editör

Prof. Dr. Nazmi KOZAK

İstanbul, 2018

Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm

Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler

1. Turizm, 2. Tarih, 3. Turizm tarihi, 4. Sözlü tarih, 5. Turizm bölgeleri, 6. Türkiye'de oteller,
7. Turizm meslekleri, 8. Kamusal turizm organizasyonları

Basıldığı yer ve tarih	:	İstanbul
Yayımcının adı	:	Nazmi Kozak
Yayımcı adresi	:	P.K. 589 06445 Yenişehir, Çankaya, Ankara.
Matbaa	:	Yıkılmazlar Basın Yayın Promosyon ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.
Matbaa adresi	:	Evren Mahallesi, Gülbahar Cd. 62/C, 34212 Bağcılar/İstanbul
Tel.:	:	(0212) 630 64 73
Matbaacı sertifika numarası	:	11965
ISBN	:	978-605-68389-1-0
Baskı adedi	:	400
Kapak	:	Murat Kars
© Copyright	:	Nazmi Kozak

- Bu kitapta yer alan görüşmeler, T. C. Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'ncı desteklenen 1209E152 no'lu Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.
- Bu kitabı basımı iii. sayfada belirtilen kurum, kuruluş ve kişilerin destekleri ile yapılmıştır.

Kitap Basım Destekçileri

Toplamı 10 ciltten oluşan kitapların basımının gerçekleştirilmesine yaptıkları desteklerinden dolayı aşağıda bilgileri yer alan kişi, kurum ve kuruluşlara çok teşekkür ederiz.

Ana Sponsor:

OTI HOLDING

Düger Destekçiler:

BARUT
HOTELS

Plan Tours®
The Local Expert

concorde
de luxe resort
supersonic quality
Hotel Bulvar Palas

DETAY YAYINCILIK
www.detayyayin.com.tr

BENTOUR
REISEN

Prof. Dr. Meral KORZAY • Müfit TARHAN • Haydar BARUT • Halim BULUTOĞLU
• Gen Organizasyon • Yusuf HACİSÜLEYMAN • Prof. Dr. Tunca TOSKAY.

Ahmet BOZKURT • Ali İmdat UÇAR • Bülent AĞAOĞLU • Dedeman Turizm A.Ş.
• Deniz ÇERÇİOĞLU • Firdevs ERTAN SERTCAN (*Bulvar Palas Oteli*) , Gülçin GÜNER • Hacer AYDIN
• Kansu GENÇER • Necla ERTAN OKUMUŞOĞLU (*Bulvar Palas Oteli*) • Nizamettin ŞEN
• Orhan SANCAR • Prof. Dr. Faruk ANDAŞ • Engin BAYRAKTAROĞLU • Serhan ALTINORDU
(*Zemin Yatırım Hizmetleri A.Ş.*) • Tekin ERTAN (*Bulvar Palas Oteli*) • Yasemin ERTAN (*Bulvar Palas Oteli*) • Prof. Dr. Meryem AKOĞLAN KOZAK • Yeliz GüL EGE • Prof. Dr. Şükrü YARCAN

Özel Teşekkür:

Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Projesi kitaplarının basımı aşamasında desteklerini esirgemeyen
Fehmi KÖFTEOĞLU ve **Halim BULUTOĞLU**'na teşekkür ederiz.

İçindekiler

SUNUŞ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xiii
Seyahatin ve Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Turizmin Kısa Bir Anatomisi	1
<i>Kemal YAKUT - Turan Sina ŞEPİTCİ</i>	
TURİZM BÖLGELERİ	35 - 296
Karadenizi’in Devrik İncisi Akçakoca’dı Turizm.....	35
<i>Gözde YILMAZDOĞAN</i>	
Muz Bahçelerinden Turizm Cennetine: Alanya’nın Turizm Yolculuğu	53
<i>Selman BAYRAKCI - Ebru ZENCİR</i>	
Pamfilya’nın Tarihi Liman Kenti: Antalya	73
<i>Seher GÜLENÇ - Ece DOĞANTAN</i>	
Turizmin Değiştirdiği Hikaye: Bodrum	93
<i>Ebru ZENCİR - Dönüş ÇİÇEK</i>	
İkinci Hayatların Kenti “Didim”.....	119
<i>Arzu TOKER</i>	
Türkiye’de İç Turizmin Öncüsü Erdek	155
<i>Dönüş ÇİÇEK</i>	
Evlerde Turist Ağırılanan Günlerden Yamaç Paraşütüne:	
Fethiye Turizminin Gelişimi	175
<i>Emrullah TÖREN</i>	
Bir Yeryüzü Cennetinin Turizm Cennetine Dönüşme Hikayesi: Kapadokya	193
<i>Onur ÇAKIR - Emrullah TÖREN - Savaş EVREN</i>	
Süngerci ve Balıkçı Kasabasından Turizm Kentine: Marmaris	219
<i>Çağıl Hale ÖZEL</i>	
Bin Yıllık Uykusundan Uyanan Kent: Side	237
<i>Arzu TOKER - Aysel YILMAZ - Duygu YETGİN</i>	
Türkiye’de Kış Turizminin Başladığı Yer: Uludağ.....	263
<i>Savaş EVREN - Osman GÜLDEMİR</i>	

KURUMLAR	297 - 357
Türk Turizminin Öncü ve Örnek Kurumu T.C. Turizm Bankası A.Ş.....	297
<i>Gözde YILMAZDOĞAN</i>	
Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB).....	317
<i>Burcu KAYA - Seda BULDU</i>	
Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı (TUGEV)	345
<i>Dönüş ÇİÇEK - Ebru ZENCİR - Nazmi KOZAK</i>	
OTELLER.....	359 - 563
Ankara Bulvar Palas Oteli (1954-1993).....	359
<i>Aysel YILMAZ</i>	
Ankara'nın İlk Beş Yıldızlı Oteli: Büyük Ankara.....	379
<i>Dilek ACAR GÜREL</i>	
İzmir'in İncisi: Büyük Efes Oteli (1964-2002)	405
<i>Burcu KAYA</i>	
Dünden Bugüne Çelik Palas.....	429
<i>Çağrı Hale ÖZEL</i>	
Turizm Sektörünün 60 Yıllık Okulu İstanbul Hilton Oteli	459
<i>Emre Ozan AKSÖZ</i>	
"Şark'ın Göz Bebeği": Pera Palas.....	469
<i>Kemal YAKUT - Ömer OBUZ</i>	
Tarabya Oteli Kurum Tarihi	481
<i>Mune MOĞOL - Meryem AKOĞLAN KOZAK</i>	
Bir Pera Efsanesi: Tokatlıyan Oteli	493
<i>Dilek ACAR GÜREL</i>	
Türkiye Turizminin İlk Özel M/oteller Zinciri: TUSAN.....	529
<i>Zeynep TUNA ULTAV - Gökçeçiçek SAVAŞIR</i>	
TURİZM EĞİTİM KURUMLARI	565 - 753
Türkiye'de Bir İlk: Ankara Otelcilik Okulu (1961-1974).	545
<i>Arzu TURAN</i>	
Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi'nin Kurum Tarihi	603
<i>Duygu YETGİN</i>	
Türkiye'de Turizm Yüksek Öğretiminde Bir Mihenk Taşı: İstanbul Üniversitesi İktisadi Coğrafya ve Turizm Enstitüsü.....	625
<i>Onur ÇAKIR</i>	
Aydın Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Kurumsal Tarihi	637
<i>Ece DOĞANTAN</i>	

Balıkesir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu.....	659
<i>Seher GÜLENÇ</i>	
Mersin Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu.....	685
<i>Savaş EVREN</i>	
Hacettepe Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Yüksek Lisans Programı	715
<i>Emre Ozan AKSÖZ</i>	
Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu	727
<i>Hüseyin ÖNEY</i>	
OTEM - Otelcilik ve Turizm Eğitim Merkezi	741
<i>Ece DOĞANTAN - Seher GÜLENÇ</i>	
MESLEKLER	755 - 812
Türk Aşçılık Tarihi.....	755
<i>Osman GÜLDEMİR</i>	
Türkiye'de Restoran İşletmeciliği Tarihi.....	781
<i>Ebru ZENCİR</i>	
Türkiye'de Barmenlik Mesleği.....	797
<i>Hüseyin ÖNEY</i>	
DİĞER	813 - 907
Turizm Ana Politikaları (TAP) Tarihi (1977-1981).....	813
<i>Arzu TURAN</i>	
İlk Mavi Yolculuklar	829
<i>Duygu YETGİN - Aysel YILMAZ</i>	
Mavi Yolculuktan Yat Turizmine Geçiş.....	847
<i>Aysel YILMAZ - Duygu YETGİN</i>	
Türkiye'de Hippiler (1965 - 1979)	859
<i>Nazmi KOZAK</i>	
DİZİNLER.....	909 - 952
İsim Dizini	911
Kurum/Kuruluş Dizini	931
Coğrafi Yer Dizini.....	945
YAZARLAR.....	953 - 960

İkinci Hayatların Kenti "Didim"

Arzu TOKER

GİRİŞ

Didim, tarihte derin izler bırakan ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapan 12 İyon bağımsız şehir devletinden biri olan Milet'in, "Kehanet Merkezi" olarak tarih sahnesine çıkar. Didim, Milet kentiyle birlikte İyonların, Perslerin, Romalıların, Menteşoğulları Beyliği'nin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girer. 14. yüzyıldaki büyük depremde yıkılan Apollon Tapınağı ile birlikte uzun yıllar sessizliğe gömülen Didim yerleşimi, Cumhuriyet öncesine kadar varlığını küçük bir Rum köyü olarak sürdürür (Sezer 2011). Osmanlı İmparatorluğu'na kadar Didyma ismiyle anılan Didim, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Yoran ismi ile anılır.

Osmanlı Devleti'nin fetihler sonucu topraklarının genişlemesiyle, özellikle Balkanlar'da büyük bir Türk nüfusu oluşur. Ancak 1699'da imzalanan Karlofça Anlaşması'yla Osmanlı Devleti, bu topraklardan çekilmeye başlar. Balkan Savaşları sonucunda, yoğun bir Türk nüfusunun bulunduğu Balkanlar'dan, Türklerin temizlenme girişiminin de başlamasıyla Anadolu 1900'lü yıllar itibarıyle Yunanistan ve Bulgaristan'dan yoğun göç alır. Diğer bir deyişle, Anadolu, Osmanlı'nın dağılma ve çökme, Cumhuriyetin ise kurulma ve yükselme süreçlerine paralel olarak İki yüzyılı aşan bir süredir çevre bölgelerden, özellikle de Balkanlar'dan yönelen "kitlesel" göçlerin hedefi olur. Lozan Barış Anlaşması'yla gerçekleşen, Türk-Yunan "Nüfus Mübadelesi", göç olgusunun en somut görünümülerinden biridir. Anadolu toprakları sayısız göçe sahne olduğu gibi Mübadele'den sonra antik dünyanın kehanet merkezi olarak kabul edilen o dönemlerdeki adı "Yoran" olan köye de çeşitli göçler yaşanır. Bu nüfus mübadelesiyle, mübadiller, Didim'in de içinde bulunduğu, Türkiye'nin birçok farklı bölge-

sine yerleştirilir. Mübadele'ye kadar Osmanlı tebaası altında yaşayan Ortodoks Hristiyan'ı olan Rumların yaşadığı bir bölge olan Yoran; Yunan işgalinden kurtulduktan sonra 1922-1924 tarihleri arasındaki yıllar boyunca boş kalır. 1924 yılında ise mübadele nedeniyle Balkan ülkelerinden gelen göçmenler yerleştirilir. Göçlerin ardından bölge, hüviyet değiştirir. Karşı kiyıdan gelen yüzbinlerce insan, varlıklarını sürdürme çabasıyla, tüttürcülükten oluşan tarım faaliyetleriyle uğraşır. Balkan göçlerinden önce ise Rumların yaşadığı Didim'de, zeytin, badem ve incir yetişiriliği yapıldığı da biliniyor. Didim, ikinci büyük göç dalgasını 1936'da Bulgaristan'dan alır ve böylece farklı kültürlerin kesişim noktası olmaya da bu dönemde başlar. 1955 yılına kadar henüz bir yolu bile olmadığı Didim'e, antik dünyanın kehanet merkezi olan Apollon Tapınağı'nı görmek üzere gelen arabalı turistler, yerli halkın çok ilgisini çekmez. Bu ziyaretler, bölgede ilk turizm girişimi olan turistik hediyelik eşya satıcılığının, beraberinde farklı faaliyetleri de getirmesinin ardından ekonomik anlamda yerli halkın dikkatini çeker. 1955'te yaşanan şiddetli depremin ardından, köyün yeniden inşası sürecinde devlet yetkililerinin Yoran Köyü'nün büyük bir turizm potansiyeli olduğunu keşfetmesi sonucunda yerli halk turizmle tanışır. Didim köylüsü, önceleri turizmle çok ilgilenmez ve bölgede gerçekleşen bireysel turistik hareketleri anlamlandıramaz. Ancak bu gelişmelerin ardından turizmin yarattığı hızlı ekonomik faydalayı yerel halkın fark etmesiyle tarım faaliyetleri terk edilerek, turizm faaliyetleri yürütülmeye başlanır. Kazı çalışmalarına 1800'lü yıllarda başlanan Apollon Tapınağı'nın, 1900'lü yılların başında ziyarete açılmasıyla çok az sayıda da olsa bölgeyi ziyaret eden turistlerin varlığı, köy halkın farklı bir oluşumun içi-

ne sokar. Depremin ardından yerleşim, Hisar olarak adlandırılan Apollon Tapınağı çevresinden Yenihisar adıyla biraz daha güneye taşınır. Apollon Tapınağı'nın çevresinde konumlanmış 1000-1500 kişilik küçük bir köy olan Yoran, 1967'de belediye statüsüne geçer ve ismi Yenihisar olarak değiştirilir. Yenihisar ismini 1997 yılına kadar taşıyan ilçe, aynı yıl antik adı olan Didyma'dan yola çıkılarak Didim adını alır. Önceleri küçük bir Rum köyü olan Didim'in nüfusuya ilgili ilk bilgiler ise 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımında yer alıyor. Buna göre, yapılan ikinci nüfus sayımına göre Yoran Köyü'nün nüfusu 947. 1990 yılına kadar nüfus makul düzeylerde artarken, 1990'lı yıllarda bölge nüfusunun yüzde 286,7 artış orANIyla yükseliği görülmeye başlar (Sezer 2011). Köy halkı mübadelenin ilk yıllarından 1960'lı yıllara kadar tarımla uğraşır. 1970'li yıllar itibariyle turizm sektörünün hızlı gelişimi, Anadolu'nun özellikle doğu bölgelerinden aldığı iç göç ve İngilizlerin mülk satınmasına kadar devam eden süreçte demografik, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel değişimler köyün toplumsal yapısını önemli ölçüde değiştirir. Turizm gelişiminin, öncelikle tarımsal faaliyetleri azaltması ve nihayetinde bitme noktasına getirmesi, bölge halkın geçim kaynağı olarak turizm faaliyetlerine yöneltmesine yol açar. Tarım arazileri, yerini otel inşaatlarına bırakır.

DİDIM ANTİK TARİHİ

Didim (Didyma) tarihte derin izler bırakan birçok uygarlığa ev sahipliği yapar. Didim'in en çok öne çıkan özelliği 12 İyon kentinden biri olan Milet'in, "Bilicilik Merkezi" olmasıdır. Antik Çağ'da yer değiştirme hareketlerinde inançla ilgili nedenlerin ilk sıralarda geldiği görülür ve inanç sistemlerinin çok tanrılı olması nedeniyle, bazı şehirler kendilerine gerek kurucusu olarak gerekse koruyucusu olarak farklı tanrıları seçerler. Bu durum, bazen şehirlerin tanrılarının temsil ettiğlerine bağlı olarak birer çekim merkezine dönüşmesine neden olur. İyonya'da bulunan Didim Antik Kenti bu şehirlere güzel bir örnektir. Geleceği görme yeteneğine sahip olan tanrı Apollon adına yapılan tapınaklardan Didim Apollon Tapınağı, Antik Çağ'ın en önemli ikinci kehanet merkezi konumundadır. En büyüğü Yunanistan'daki Delfi kentinde bulunan Apollon Tapınağı Yunanistan'a hizmet verirken, Anadolu'da bulunan Didim Apollon Tapınağı da Anadolu'daki şehir devletlerinin başvurduğu bir kehanet merkezidir. Modern bilimlerin olmadığı bir çağda; önemli bir karar almadan önce, doğum ve ölüm gibi konularda,

politik ve siyasi girişimlerde ve hatta askeri stratejileri belirlerken bile insanların tapınaklara başvurarak kehanetler istedikleri biliniyor. Bu nedenle her şehirde bulunmayan fakat herkes için önemli olan bu kehanet merkezleri insanları kendine çeker. MS 2. yüzyılın sonlarında yaşamış Lidyali gezgin ve coğrafyacı Pausanios, Apollon'un kutsal alanının bulunduğu yerdeki bir ibadet yerinin ilk Lyon yerleşmesinden daha eski olduğunu söyler. Bu da MÖ 11. yüzyıla tarihlenir. Arkeolojik araştırmalarda da MÖ 7 ve 8. yüzyıllara ait kalıntılar elde edilir. Yenihisar İlçe merkezinde bulunan Didim aslında bir antik kent değil, kutsal bir mahaldır. Milet'ten gelen kutsal yol ile bağlantılı sahip Didim bir kehanet merkezidir. Didim ile ilgili ilk yazılı kaynak Herodot'tur. Herodot MÖ 600'lerde Mısır Kralı II. Nekho ve Lidyada Kroisos'un Didim'deki Apollon mabedine adaklar sunduklarını anlatır. Arkaik devirde çok ünlü olan Apollon'un kutsal yeri, Persler tarafından MÖ 494'te yakılır. MÖ 311'de tekrar canlanır ve mabet yeniden inşa edilmeye başlanır. Artemis, Zeus, Afrodit mabetleriyle diğer bazı yapıların da bulunduğu inşaatın Roma devrinde de sürdürüldü, mabet çevresinde ele geçen kitabelerden anlaşılıyor. MS 250'den önce önemi azalan mabet, MS 395'te İmparator Theodosius'un "tüm kehanetleri boş iş ve umut" ilan etmesiyle önemini tamamen yitirir. Hristiyanlığın yayılması ve tek tanrılı inanca geçişle Apollon Tapınağı'na bir kilise yapılsa da bir yangın sırasında tüm yapı zarar görür. Arkaik, Helenistik ve Roma dönemi uygarlıklarına ev sahipliği yapan Didim, Selçukluların bölgeyi hâkimiyet altına aldığı 14. yüzyılın başlarına kadar Bizans hâkimiyeti altında kalır. Selçukluların ardından Osmanlı yönetimi altındaki bölgede Akköy adı verilen bir köy kurulur.

1800'lü yillardan önce Avrupalı birkaç ziyaretçiden biri olan Ciriaco di Ancona 1446 yılındaki Didim ziyareti esnasında Apollon Tapınağı'nın halen ayakta olduğunu görür. 1493 yılındaki şiddetli depremde Tapınak bir harabeye döner. Batı Avrupalı gezginler rastlantısal bir şekilde 17. ve 18. yüzyıllarda Didim'i ziyaret ederler. İngiliz Dilettanti Cemiyeti, Richard Chandler ve ekibini 1765 yılında kalıntıları araştırmak, onları ölçümlemek ve planlarını çizmek üzere Küçük Asya olarak da anılan bölgeye bir keşif heyeti gönderir. Bu çalışmalar sonucunda Chandler, Didim bölgesiyle ilgili ilk arkeolojik raporunu yazar. 1812 yılında Cemiyet, Sir William Gell ve ekibini yeniden keşif heyeti olarak bölgeye yollar. Gell, Didim çevresindeki diğer bölgeleri de inceler. Bu araştırmalardan

Görsel 1. Apollon Tapınağı'nın çevresindeki yel değirmeni (Didim Belediyesi Kültür Müdürlüğü koleksiyonu)

Görsel 3. Eski köy Yoran'dan bir görünüm (Özer Aydoğan koleksiyonu)

sonra Didim birçok araştırmacının ilgi odağı haline gelir. 1812 yılında C. R. Cockerell, 1835 yılında Charles Texier, 1843-1844 yıllarında Philippe Le Bas ve 1857-1858 yıllarında Charles T. Newton'un yaptığı ziyaretler, bunlardan birkaçıdır. Bu ziyaretler sırasında yapılan kazılarda bulunan birçok önemli eser yurtdışına gönderilir. Yapılan kazıları, Apollon Tapınağı'nın doğusundaki büyük bir moloz yığınının üzerinde bulunan yel değirmeni engeller (Fontenrose 1988).

Berlin Müzesi yel değirmenini satın alıp, oradan taşıır. Bu çalışmalar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam eder. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bölgede Alman Arkeoloji Enstitüsü Milet ve Didim'de kazı ve keşif çalışmalarına devam etmektedir (Fontenrose 1988). Yani 18. yüzyılda ünlü gezginlerin yeniden gündeme getirmesinin ardından sırasıyla İngilizler, Almanlar ve Fransızlar bölgede kazı çalışmaları

yaparlar. 1923'teki mübadeleye kadar bir Rum köyü olarak varlığını sürdürür. Sonraki dönemlerde turistlerin de uğrak yeri olan Apollon Tapınağı, günümüzde önemini halen koruyor (Aydin İl Kültür Turizm Müdürlüğü).

Mübadeleden önce ve sonraki ismi, Yoran olan köy, yeni yerleşimlerle isim değişikliklerine uğrar. Yoran adı, 1945 yılına kadar resmi olarak kullanılır. 1955 yılında yörede yaşanan deprem sonrasında "Hisar" olarak adlandırılan Apollon Tapınağı çevresindeki yerleşim, birkaç yıl sonra dağıtılan afet konutlarıyla bir kilometre kadar güneye "Yenihisar" ismiyle taşınır ve daha sonra resmi adı "Yenihisar" olarak değiştirilir. Ancak köylü, uzun yıllar bu yeni ismi benimseyemez ve Yoran adı kullanılmaya devam eder.

1967 yılına kadar köy olarak kimliğini sürdürden Yenihisar'a 1968 yılında belediye teşkilatı kurulur. 1980'li yıllarda başlayan turizm hareketiyle birlikte hızla gelişmeye başlayan belde, 1990 yılına kadar Söke ilçesinin Akköy bucağına bağlı bir yerleşim birimi iken, 1991 yılında Yenihisar adıyla ilçe olur (Sezer 2011). Köylünün de hiç içine sindirmediği Yenihisar adı, 1997'de tekrar değişikliğe uğrayarak Didim olur.

YUNANİSTAN'DAN İLK GÖÇ...

Bugünden gelip, yarına kalanlar...

Görsel 2. Apollon çevresindeki kazılarla yardımcı olan köylüler Kutsal Yol'da (Özer Aydoğan koleksiyonu)

1922 kuşunda, Türkiye'de ve Yunanistan'da yüzbinlerce çaresizce olacakları bekliyordu. Doğduğu toprakları kaybedecek olmalarının korkusu, mallarını, mülklerini, evlerini bırakarak hiç tanımadığı topraklarda, başlarını sokacak bir ev bulup bulama-

yacaklarının endişesi, yurt bildikleri topraklardan ayrılmakla canlarını kurtarmanın telaşesi birbirine girmiştir. Gidince geri dönebilme ihtimallerinin olmadığını bilseler de onları ayakta tutan tek şey, bırgün geri dönebilme umuduuydu. 30 Ocak 1923'te imzalanan Lozan Mübadelesi Antlaşması'yla bu umut da son buldu. 1919-1922 yılları arasındaki Türk-Yunan Savaşı, Türklerin galibiyetiyle sonuçlanınca Anadolu'da yaşayan bir buçuk milyona yakın Rum'un ve Yunanistan'da yaşayan 500 bine yakın Türk'ün yurt bildiği topraklardan ayrılmaları zorunluluğu ortaya çıkar. Yaklaşık iki milyon insan kendi kaderleri üzerinde başkalarınınvardığı karara uyar ve memleket topraklarını terk etmeye zorlanır. Nerdeyse tüm Türkiye'de göç rüzgârı eserken, Ege'nin sessiz sakin bir kıyısında, gözlerden uzak, küçük bir Rum köyü Yoran da bu göçten nasibini alır.

Tarım yaparak geçimlerini sağlayan insanlar, taşıyabileceklerini yanlarına alarak, taşıyamadıklarını ise bırgün dönüp alma ümidiyle bir yerlere gömerek bir bilinmeye doğru yol alırlar. Mübadelenin ardından köy, yaklaşık iki yıl boş ve sahipsiz kalır. Bu süreçte köy yağmalanır, harabeye döner. 1924 yılı geldiğinde Yunanistan'ın Kavala kentinin Devekiran ve Koçkar köylerinden Didim'e göçler başlar. Büyük Ankara Vapuru'yla şimdilerde Mavişehir olarak anılan bölgeye yani Kovela Limanı'na günler süren yolculuktan sonra 938 insan, 460 büyükbaş, 1315 küçükbaş hayvaniyla beraber iner (Aydoğan 2014). Köye gelenler harabeye dönmüş, yağmalanmış, damsız evlerle karşılaşırlar. Sağ salim, uzun bir yolculuğun üstesin-

den gelmişlerdir ama bu mezbelelikle nasıl baş edeceklerini bilemezler. Ancak başka çareleri yoktur ve karşısındaki viraneyi yuvaları, yurtları yapmak için var güçleriyle çalışırlar. Mübadillerin kısa zamanda üretici hale gelmeleri için ailelere tarla, tütün arazisi, bağ, bahçe ve zeytinlik gibi arazi tahsisleri de yapılır (Ari 1995). O dönemlerde bölgedeki yerleşim, sadece Apollon Tapınağı'nın çevresindedir. Gelen göçmenler de tapınağın çevresinde konumlanmış Rum evlerine yerleşir ve yeni hayatlarına başlarlar.

"Kovela Limanı'ndan çıkışlar gemiyle. Geliyorlar buraya, harabelere. Neyse, burayı vatan kabul ettik, alısmak zorunda kaldık. Diyorlar, buradan gidelim. Kimse gidemedi. Birbirinden kopamadı, burada kalmışlar artık." (Aldemir 2014).

Babası 1924'te nüfus mübadelesinde Yunanistan'dan, annesi ise 1936'da Bulgaristan'dan gelen, göçmen bir ailenin çocuğu olan Özer Aydoğan, büyüklerinden dinlediği göç sürecini şöyle anlatır:

"1923'te Lozan Anlaşması ile karşılıklı mübadele, göç olayı yaşanıyor. Burada yaşayan Rumlar, bu Lozan Anlaşması uyarınca Yunanistan'a gidiyorlar. Onların gittiği, boşalttığı bu evlere de bizim atalarımız gelip oturuyorlar. Ama dedığım gibi o zaman sadece Apollon Tapınağı çevresinde bir yerleşim alanı var. O zaman Merkez Didim yok. Didim plajları yok. Çevremizde olan bütün binaların hiç hırısı yok. Ta Akköy dedığımız köye kadar hiç bir bina yok. Hatta o dönemde Akköy nahiye, yani Didim'in bağlı bulunduğu bir yer. Söke'ye bağlı bir koy o zaman."

Görsel 4. Apollon Tapınağı'nın etrafındaki köy yerleşimi (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Görsel 5. 1924 mübadelesinde göç eden köylüler köy meydanında (Özer Aydoğan Koleksiyonu)

Görsel 6. Yoranlı'nın yöresel kıyafeti – 1960'lı yıllar (Özer Aydoğan koleksiyonu)

O dönemlerdeki ismi Yoran olan Didim'e göç edenler bölgede ciddi sıkıntılarla karşılaşmazlar. Çünkü yaklaşık iki yıl boş kalan köyde çevre ve evler bakımsız olsa da, gelenler en azından başını sokacakları evleri rahatlıkla bulurlar. Hatta o kadar şanslıdırlar ki, birbirile akraba olanlar birbirine yakın oturma imkânı bile elde ederler. Ancak ilk dönemlerde geçimlerini sağlamada ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamada zorluk çekerler. O dönemlerdeki ismi Hilal-i Ahmer olan Kızılay Derneği'nin yardımlarıyla bu sorunların üstesinden gelirler. Hayvanlarını getirebilen mübadiller tarlaları yavaş yavaş ekmeye başlar. Gerdikleri yerde de tütün tarımını bildikleri için yöreye kısa zamanda uyum sağlarlar.

"Orada da bizim dedelerimizin yaptığı iş tütüncü luk. Kavala ve çevresinde yaşıyorlar. Tütüncülüğü iyi biliyorlar. İklimi de aşağı yukarı burası gibi, Kavala'nın iklimi. Ve o yüzden bizim atalarımızın buraya geldikten sonra aşırı derecede bu şekilde bir zorluk çektilerini duymadık. Neden duymadık? Çünkü geldiklerinde bir kere evleri hazır, bir evin içerisinde giriyorlar. Bir de hayvanlarıyla beraber gelmişler. [...] Hayvanları indiriyorlar. Ve köye hep birlikte geliyorlar. Ama bu sefer diyorlar ki, 'Herkes bu akşamlık bir eve yerleşsin.' Herkes baktığı, beğendiği bir eve yerleşiyor. Sonra yavaş yavaş, ev çok tabii, gelen insandan daha çok ev var. Boş evler de var. Sonra yavaş yavaş 'Ben buraya geçeyim, sen oraya geç. Yer değiştirelim. O benim akrabam, komşum. Akraba, komşu olayı, sen bu eve geç, ben bu eve geçeyim' diyerek, böyle kendi aralarında değişiklik yapıyorlar." (Aydoğan 2014).

MEZALİMDEN KAÇIŞ, BULGARİSTAN GÖCÜ...

Bulgarlar tarafından istenmeyen Müslümanlar, canlarını kurtarmak için göç etmek zorunda kalırlar. Tarlasını ekip ürününün toplanmasına izin verilmeyip açılıklı burun buruna gelenlerin veya su almaya gittiği çeşme başında hakarete uğrayanların sayısı günden güne artar. Yaşadıkları zorlukların ardından bir pasaport karşılığında bir mal vermek zorunda kalarak göç etmenin bir yolunu bulmaya çalışırlar. Ancak mallarını verseler de aylarca beklemek ve bu zulmü yaşamak zorunda kalırlar. Yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duyabilecekleri her şeyi kendileri üreten bu insanlar, ellerinde bu üretimi sağlayacak hiçbir şeyleri kalmadığı için pasaportları çıkana kadar ölümün kıyısında yaşırlar. Bulgaristan göçünü bizzat yaşayan ve göçün gerçekleştiği dönemde 16 yaşında olan Şakir Kır, 94 yaşına rağmen canlılığını halen koruyan belleğinde kalan zor günlerine dair anılarını gözleri dolarak söyle anlatır:

"Varna'dan gemiye bindik, gemiye bindikten sonra evvela eşyaları yüklediler. İki tane nöbetçi kulübesi yapmışlar. Erkekleri erkekler alıyor, kadınları kadınlar alıyordu. Gemiye bindik Varna'dan. Gemi, akşam ezanında kalktı. Sabaha kadar kimimiz kusar, kimimiz ağlar... Bir uyandık, bir kalktık Karadeniz'de hiç bir toprak gözüküyor, sırı deniz... Varna'dan, oradan gemiyle geldik İzmir'e Urla'ya. Urla'da liman da yok, bir ada var. Adaya bizi çıkardılar. Evvela insanları çıkardılar, sonra hayvanları çıkardılar, oküz, beygir, neye. Orada adada askeriye gibi mutfaklar hazırlamışlar; yemek veriyorlar. Böyle çadırlar kurmuşlar. Oradan bizi çıkarken de, çıktıktan sonra hamama soktular. Hamamda iğne yaptılar bize,

Görsel 7. Söke'deki tren garının yakınında muhacirlerin bir kadar bekletildiği hangarın günümüzdeki durumu

hastalık olmasın. Orada kaldık, oradan bize dağıtım yaptılar. Biz köylü olarak 35 hane ayrıldık oradan. Bizi ayrı Aydın Söke'ye getirdiler. İzmir'e getirdiler, İzmir'den Söke'ye. Söke'de kaldık beş-10 gün. Söke'den sonra bizi Didim'e tayin etmişler. Didim'e getirdiler bizi. Geldik Didim'e."

Nüfus mübadelesinden 12 yıl sonra, 1936 yılında köye göç eden ve köyde yaşayan mübadillerin "muhabir" dediği Bulgaristan göçmenleri, mübadiller kadar şanslı değildir. Varna'dan kalkan gemilerle gelenler, boğazdan geçince Urla İskelesi'nde kurulan Kızılay çadırlarında 10-15 gün kalır, aşlarını olur ve hayvanlarıyla yola koyulurlar. Urla Limanı'ndan Söke'deki tren garının yakınındaki hangarda bir ay kadar kalırlar.

Ancak Yoran'a geldiklerinde evlerin çoğu dolu olduğu için başlarını sokacak bir ev bulamazlar. Evli olanlara devlet kalacak bir ev verirken, bekâr olanlara aynı kolaylık sağlanmaz. Bu nedenle, göçmen gemisinde tanışıp limana vardıklarında evlenenler olur. İskân alabilen alır ama alamadığı için bir süre Yunanistan mübadilleriyle aynı evi paylaşan Bulgaristan muhabirleri, kültür ve alışkanlıklar farkı olduğu halde onlarla kaynaşırlar. Devletin yardım etmesi ve onlara ev yapmaları için malzeme sağlamasının ardından kendi evlerini yaparlar. Mubacırlerin yaşadığı bir zorluk da tütün tarımını bilmemeleri olur. Muhabirler, tütün nasıl ekilir, nasıl dizilir, nasıl kirilir, nasıl kurutulur bunu bilmediği için, tütün tarımından başka geçim kaynağı olmayan Yoran'da zor günler yaşarlar. Ancak mübadillerin çok iyi bildiği tütün tarımını onlar da kısa sürede öğrenirler.

İlk dönemlerde iki göçmen grup için kaynaşmak kolay olmaz. Bir arada yaşamak zorunda olsalar da bir süre sonra mahalleler ayrılır, kız alıp verilmez, büyük sorunlar yaşanmaya da gerginlikler yaşanır. Basri Göç "birbirimizin mahallesine gidip gelmek bile sorun oluyordu" dediği çocukluk hatalarını anlatırken, kendileri de göçmen oldukları halde kendilerini köyün yerli olarak kabul eden mübadillerin, Bulgaristan göçmenlerine 'muhabir' demelerine pek anlam veremeyiz.

"Zor çok zor kaynaşmışlar. Benim çocukluğumda kız alıp verme bile çok zor oluyordu. Bize muhabir diyorlardı, hâlbuki onlar da muhabir ama önce geldikleri için, kendilerine yerli diyorlardı. Birbirlerinden kız alma bile zor oluyordu. Sanki Müslüman Hristiyan gibi, hatta birbirimizin mahallesine gelip gitmede sorun oluyordu. Birbirimizi mahalleleri-

Görsel 8. Solda Yunanistan, sağda Bulgaristan göçmeni dünürler (Özer Aydoğan koleksiyonu)

mize sokmuyorduk. O şekilde bir gruplaşma vardı. Yani geçimsizlik vardı daha doğrusu."

Ancak ilk kuşak göçmenlerin son temsilcilerinden Şakir Kir, bu ilişkilerin başlangıçta çok iyi olduğunu ve hatta köye göç ettiklerinde davul zurnayla karşılandıklarını hatırlıyor.

"Biz Rumeli göçmenleriyle bağdaştık, kardeş gibi geçinmeyorduk. Çok güzel geçinmeyorduk."

1924 göçmenleri tütün tarımını çok iyi bilirken, 1936 göçmenleri ise ihtiyaç duyulan ekmeğin, bulgur, nohut, pekmez, yağ vb. ürünleri kendileri yapmayı çok iyi bilirler. Zamanla birbirine alısmaktan, kaynaşmaktan ve paylaşmaktan başka çaresi olmayan bu insanlar bir arada huzur içinde yaşamayan yolunu bulurlar.

FEVZİ ÇAKMAK PAŞA YORAN'DA...

İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerini duyurduğu yıllarda güney kiyılarının korunması, ordunun ve donanmanın güçlendirilmesi, savunma planlarının yeniden ele alınması için Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, hazırlıkları yerinde bizzat görmek için güneşe gelecektir. Ama o dönemlerdeki resmi adı Yenihisar olan Didim'e gidecek yol yoktur. Köyü çareyi el birliği ile bir yol açmaka bulur ve gönüllü çalışarak devletten çok uzaktaki bu köye bağlantı sağlayacak bir yol açarlar. Çahları keserler, taşları kırarlar, toprağı düzeltirler ve Mareşal'in arabasının geçeceği genişlikte bir yol açmayı başarırlar. Köye gelenler, köylülerle sohbet ettikten sonra, Mareşal, özellikle zeytin ağacılarının azlığını dile getirir ve daha çok zeytin

ağacı dikilmesini tavsiye eder. Apollon Tapınağı'nın gezilmesinin ardından, Söke'ye doğru yola çıkan Mareşal'in arabası tozlu yollarda gözden kaybolur (Bilgin 2013). Mareşal Fevzi Çakmak'ın köye geldiğine tanık olan Şakir Kır, hâtıralarını şöyle anlatır:

"Bizim geldiğimiz zamanlarda '38 senesinde Fevzi Çakmak Paşa geldi buraya, Didim'e. Duymuşsundur, Fevzi Çakmak Paşavardı. O geldi. Geldikten sonra onu Alaman kulesine, Söke'de Ruşen Beyvardı zengin. Bu adam oraya barakalar gibi bir şeyler yaptı. [...] Bütün Söke'de süvarı alayı vardı. Süvarı alayı olduğu gibi dinlemeye geldi, Fevzi Çakmak gelince. Fevzi Çakmak'ı karşıladılar orada. Biz de, köylüler de davulla zurnalla onu da karşıladı. "Eeee evlatlar" dedi Fevzi Çakmak, "Burası orman bölgesi değil, fundalık bölgesi, bu fundalıkları kökleyin, zeytin ekin." dedi.

YORAN'DA SİYASİ ORTAM...

Yoran'da köylülerin günlük yaşamlarının tekdüzeğinin ve huzurlu gidişatının aksine mesele siyasi tartışmalara gelince kardeşin kardeşe dargin olup senelerce konuşmaması da normal karşılaşanır. Demokrat Partili olanlarla Cumhuriyet Halk Partili olanların kahvedekî köşeleri de sohbetleri de ayrı olur. Yoran'da yaşam bîdir ama Menderesçiler ve İnönüçüler diye bir ayırmadan kurtulamazlar. Söke'nin en uzak, en mahrumiyet dolu, en ulaşım茲 köyü olan Yoran'a giden yolu yapan Demokrat Parti hükümdarıdır. Yol vaadini yerine getiren Adnan Menderes'e bağlı olanlarla, kendilerini mezalimden kurtarıp bir vatan sahibi yapan Atatürk'ün partisi olan Cumhuriyet Halk Partili olanların iki kutba ayrılması da bu yüzdedir. Kimi Yunanistan'dan kimi Bulgaristan'dan gelen, aynı çatı altında yaşayan, aynı tencerede yemek kaynatayan insanları farklı partilerden olmak ayırır. "Menderes yaptı bu evleri" diye depremin sarstığı, çatlattığı evlerde oturmayacak kadar inatçı; Milas'tan katırlarla güç bela gidilen Kazıklı Köyü'ne yol yapılacak zaman "Demokrat Parti yapıyor" diye greyderin önüne yatıp yol yapılmasını engelleyecek kadar partilerine bağlıdır. Hayatlarını kolaylaştıracak yoldan yürümeysi, "Menderes'in yolundan gitmek" gibi yorumlayıp, Kazıklı Köyü'nü Milas'a bağlayan yolun yapılmasını engellerler. Köylü, partisine ihanet etmektense, katırlarla kilometrelerce yolun çilesini çekmeye razıdır.

"Kazıklı'ya hakikaten yol yoktu Milas'ın yolları yapılrken o yıllarda söyleyordu yaşlı insanlar, kahvede anlatıyordu Kazıklı'nın muhtarı gjidior Milas'a De-

mokrat Parti binasına 'Ya Kazıklı'dan Milas'a biz katırla gidiyoruz yol yok.' diyor. Parti başkanı tutuyor Ankara'yı arıyor. O zaman 'İki tane makine gelsin, Kazıklı'nın yollarını Milas'a doğru yapışınlar.' diyor. Greyder geliyor orası hâlâ Halk Partili, Cumhuriyet Halk Partili, greyderin önüne yatıyor bunlar, 'ee ne oldu?' İsmet Paşa bize onların konuşmaları var, İsmet Paşa kızıp attı. 'Niye?' 'Menderes'in yolundan mı gideceksiniz?' Greyder 'Allah Allah' diyor şaşkına dönüyor: 'Ya yapmayın, bırakın Menderes'i bırakın, bu sizin yolunuz.' 'İsmet Paşa kızıp attı bize' diyor. Yatmış adam kalkmıyor greyderin önünden. Greyder de operatör çevririyor greyderi basıp gidiyor. (Âşık 2014).

Bu çekişmeler öyle ileri boyutlara taşınır ki, köyün ilk cinayetinin sebebi de siyasi parti tartışması olur. 27 Mayıs 1960 ihtilalini Cumhuriyet Halk Partililerin köyde davul zurna ile şenlik havasında karşılaşması Demokrat Partilileri çok kızdırır ve büyük bir kavga çıkar. Cumhuriyet Halk Partililerin sevinciyle tâhiye kapılan Demokrat Partililerden biri, kalabalıkta köy muhtarının oğlunu bıçaklar ve ölümüne sebep olur. Bu cinayetin yaşandığı sırada köyde olan Şakir Kır tanık olduğu bu acı olayı heyecanla şöyle anlatır:

"Bir gürültü bir zırıltı. Bir kavga çıktılar. Demokrat Partililerle Halk Partililer. Demokrat Partililer sıkıştırmışlar bizim köyün bir çocuğunu bıçaklamışlar. O çocuk da birisini bıçaklamış. O muhtar olan, muhtarvardı. Muhtarın ikinci karısından, ikinci ailesinden iki çocuk vardı, Konyalı birisinden. Çocuğu bıçaklamışlar, çocuk ölmüş. O kavgalar oldu, bitti. Çok işler oldu. Sonra hepsi çökeldi. Ne Demokrat Partili kaldı ne başka bir şey ihtilalden sonra."

Yoran halkı ve sonrasında da Didim, ağırlıklı olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nden yana eğilim gösterir. Ancak belediye başkanlığına aday olan kişiler de halkın hangi partiene oy vereceğiinde etkili olur.

YORAN'DA ZORLU YILLAR...

"Şimdiki Didim o zamanki tarihte resmi olarak Yenihisar Köyü olarak geçiyordu. Şimdi ilçe. Orada doğdum. Tabii çok yoksulluktu bizim çocukluğumuzda. İlkokula bile yalnızak gittigimizi, zaman zaman ayakkabı bile bulamadığımız, takuna dediğimiz şeyi ayakkabı olarak giydigimiz günler çok yani, nasıl diyim. Tütün ziraati ile uğraşıyorduk. Bütün tarlalarda yaz boyu yalnızak olarak biçme tütün hasadı işte, o çalışmalar da falan yoksulluktu çok. Yeme içme konusunda gene öyle, herkes kendi bir şeyler ne yetiştirdiyorsa onu pişirip onu şey yapabiliyordu. Yani nasıl diyeyim. Ben mesela doğduğumda babam

askermiş. Annem öyle anlatırdı ki ben onları bilmeyeceğim. Yanı un alacak paraları yok, un yok. Arpa hasadına başaklar olmuşmuş ama tam gelişmemiş, fırında kurutup da onu el dejirmeninde öğütüp, ondan ekmek yaparlarmiş. Bunları ben hatırlamıyorum da annem anlatırdı bu şekilde. Yani ekmeği bile zorluklarla yapmışlar. Bizleri öyle büyütüller, çok yoksulluk içinde büyündük." (Göç 2014).

Yıllar geçip hayat normal seyrinde akarken Yoran'da sıkıntı, fakirlik ve mahrumiyet son haddine kadar yaşanır. Yol gitmez, kimse bilmez bu köyde yaşamak sanıldığından daha zordur. Ekmek yapmak için buğday bulamadıklarından, gelişmemiş başakları fırında kurutup, el dejirmeninde öğütüp ekmek yaparlar. Kurak olan bölgede, köylüler su gereksinimlerini nadir birkaç kuyudan temin ederler. En temel besinleri olan ekmek ve suyu bulmaka bile zorlanan köylüler yine de huzur ve sükün içinde yaşarlar. Kendi pişirdiğini kendi yiyen, gerektiğinde paylaşan göçmen aileler birbirlerine zor da olsa alışır, bir düzen kurduktan sonra, hayat kendi halinde geçip gider. Köylü, yağmursuz iklimin elverdiği tek tarım faaliyeti olan tütüncülükle uğraşmaktadır. Tütüncülük deyip geçmemek lazım. Başından sonuna meşakkatli bir iş tir tütüncülük.

"Burada akarsu, dere olmadığı için hep kuyu kazmışlar. Bizde hazır kuyular vardı, bazları ilave kuyu kazdı, kuyulardan kovalarla su çekip tüte bir can suyu veriyoruz, bir daha su istemiyor. Başka hiçbir şey olmuyor. Pamuk, pancar gibi bir şey ekemezsin,

Görsel 9. Okul çantası dışında her şeyi eski olan Yoran İlkokulu üçüncü sınıf öğrencisi Osman Aydoğan (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Görsel 10. Tütün tarımı yapan bir aile çardakta tütün dizerken (Özer Aydoğan koleksiyonu)

sulu tarım yapamazsin. Onun için çok mahrumiyet vardı." (Aldemir 2014).

Bir çocuk bu köyde doğuyorsa, alnına tütüncülükle uğraşacağı da yazılıyormuşçasına henüz oyun çağında tütün tarlalarına girip aile büyüklerine yardım ediyorlardı. İlkokulu okurken, aile büyükleri "çocuk okulu bitirsin de çiçe çubuğa sarılsın" diye dört gözle bekliyordu. İlkokulu yahnayak okyan, çocuklarınlığını yaşayamayan çocuklar henüz 12-13 yaşında tarlaya giriyordu.

Yakın köylerde yaşayan genç kızların Yoran'a gelinmek istemeyeceği kadar zahmetli bir yaşam sürüyordu. Yaşam o kadar mahrumiyet ve yokluk içinde geçiyordu ki, o günlere tanık olup ya da ailesinden dinleyip anlatanlar, yıllar geçse de o günleri unutmuyorlar. Tütün ekmemenin ayıp ve açlık demek olduğu köyde yaşam, tüte bir makam kümdektir.

Üçüncü kuşak göçmenlerden olan Erdinç Göç, çocukluğu boyunca büyüklerinden dinlediği ve yer yer tanık olduğu ruhuna işleyen bu sıkıntılı günleri detaylarıyla şöyle anlatır:

"Onlar ilk geldikleri yıllarda, o düzeni kurana kadar bayağı bir zorluk çekmişler. Yani çok sıkıntılı günler. Doktor yok, hastane yok; bir şey yok yanı köyde. Anlattıklarına göre bir kişi varmış galiba bu işlere bakan; onun da bir çantası varmış böyle, ağrısı sizisi olana gelip, anında bir iğne yapıyormuş. Ama iğneyi hangi sebeple yaptı, neden yaptı o da bilmiyormuş. Yani sırif ağrı keşmek için, o anda günü kurtaramamak için. Yani 'Çok şeyler çektiğim, zahmetler çektiğim... Her şey zordu, hayat çok zordu. Elektrik yok, su yok.' diyor."

Üzerinden yıllar geçse de belki de tarımı en zor olan tütün yetiştirmenin meşakkat, o dönemleri yaşayan herkesin zihnin kararlı bir yerini işgal ediyor. Çocukluğunu, gençliğini, hayatını tütün ziraati yaparak geçiren insanlar, modern tarım araçlarının olmaması nedeniyle oküz ya da atlarla tarlaları sürdürdükleri, seralarda kendilerinin yetiştirdiği fideleri diktikleri, hele ki çocuk yaşta geceleri en tatlı uykulardan uyuyıp tarlaya gittikleri günleri anlatırken sanki o günler geri gelecekmış gibi endişeli bir tavır takınıyorlar.

"Gerçekten, hep fakirlik fukaralık. Hatta o tütünleri böyle dizdikten sonra, katranı olduğu gibi ellerimize çıkar. Katranı ellerimize çıkmasın diye eski çoraplar bulurduk, elimize geçirirdik. Çünkü yediğiniz yemekten tat alamazsınız. Zehir gibi idi. Ekmeği da hı tutamazsınız. Herhangi bir yiyeceği tutamazsınız. Zehir gibi böyle bir şey bırakıyordu elde. Yani şimdi sigaranın nikotinini oradan alıyorduk biz. Yani böyle bir şey zamanı geçti. Hep fakirlik dönemi, yoksulluk dönemi. Gerçi biz üçüncü kuşak olarak pek fazla şeyler çekmedik. İlk kuşak burada maalesef garibanlık içerisinde, hiçbir şey görmeden, maalesef bu dünyadan göçüp gittiler bunlar. Yani şimdi bu üçüncü kuşak bizler, burada bir şeylerden nemalandık ki ikinci kuşaktan olarak babamlar falan, çok büyük rezillikler çekmiş." (Göç 2014).

Bin türlü zahmetle, tarlanın ortasında kurdukları çadırlarda çoluk çocuk yaşayarak tütün ekmekle, büçmekle, kurutmakla, balyalamakla çile bitmiyordu. Mesafe olarak çok uzak olmasa da ulaşım zorluğunundan onlara aşılmaz dağların arasında gibi görünen Kuşadası'na gitmek zorunda kalyordu. Gitmek sorun değil de yağmur yağarsa, taşan Menderes nehri Söke Ovası'ni tamamen kaphiyordu ve tütün balyalıyla ulaşımı daha da zor hale getiriyordu. Mehmet Bilgin'in gençliğinde yaşadığı o günler sözlerinde şöyle yer bulur:

"Büyük Menderes taşılığı zaman Söke Ovası, tamamen su altında kalındı ve bağlantımız kesildi. Sadece bağlantı bahar günlerinde ve yaz günlerinde olurdu. Çok acil işi olanlar Milas'tan ulaşırlardı karayolundan, Milas'tan, Yatağan'dan, Aydın'dan Söke'ye giderlerdi. Büylesine zorlu bir yolculuk yaparlardı. Yani 60 kilometrelük yol, herhalde 300 kilometreyi bulurdu. Örneğin o zamanlar Didim'in geçimi tamamen tütündendi. Tütünleri Söke'ye teslim etmek için çok zorlu bir yol takip edildi. Önce Didim ile yani köyle liman, limanımız da o zaman Kovela diye geçerdi, şimdi Mavişehir oldu, oraya kadar at arabalarıyla, oküz arabalarıyla tütün balyaları taşınırıdı. Orada küçük bir sandalla gemiye bin-

Görsel 11. Menderes Nehri'ni sal ile geçiş – 1941 (Koleksiyon Kenan Küçükoglu Özer Aydoğan Arşiv)

dirilirdi. Çünkü gemi için limanımız da yoktu. Sonra bu gemi Kuşadası'na gider, orada tekrar tütünler indirilir, kamyonlara yüklenir ve Söke'ye getirilirdi. Yani tarım ürünlerimizi bu kadar zorluklarla değerlendirir ve ancak Söke'ye ulaştırabilirdik"

Kış aylarında Söke'ye dahi gitmek imkânsız hale geliyordu. Köylüler, son derece ilkel koşullarla, ölmek pahasına sallara biner ve tütünlerini satmak için Kuşadası'ndaki tüccarlarla giderlerdi. Sonraki yıllarda motorla gidip gelmeye başlarlar ama çekilen çileler hatırlardan asla silinmez. Gittikleri limanlarda günlerce geceerce bekleyip, ailelerinin bir yıllık rızkını kazanmak için tüccar gelsin tütünleri alsın diye beklerlerdi.

"Çevre yolu kapanırdı bir zamanlar. Sonradan bulatlılar deniz motoru gelmeye Kuşadası'na. Buradan motorlar geliyor, büyük motorlar. Burada Kuvela denir, Kuvela'yı biliyorsun, orada sarardık onları gemiye, Kuşadası'na çıkarırdık. Rezillikti işimiz." (Kır 2014)

"Tütün çok zor bir tarım. Yani neredeyse tarımın en zoru diyebilirim. Çünkü yapılış şekli, çalışma saatı ve daha çok el emeğiyle yapıldığı için yanı böyle makinelermiş bir şeyi olmadığından dolayı çok zor bir tarım ve kazancı da çok düşüktü." (Yıldırım 2014)

O yıllara tanıklık eden insanlar, açlık ve yoklukla sınandıkları günleri üzüntüyle karışık bir özlem duygusuyla anıyorlar. Her ne kadar zorlu zamanlar geçirseler de "o günler geri gelse" diye yakınmadan

duramıyorlar. Tütün kırmak için tarlaya gittikleri zamanlar, kapısını kilitsiz bıraktıkları evlerde katyeni hırsızlık olmaz, kimse kimsenin malına elini sürmez. Köylüler, ektikleri tütünün parasını seneden seneye alır, borçlarını ödedikten sonra kit kanaat geçinir, paraşı yoktur ama bu koşullara rağmen köyde herkes mutludur.

"O zamanlar şimdı olsa daha iyi. Tütüncüdü millet, tütüncülük yapardık. Millet yazın geldiği zaman, yapraklar kırma mevsimine geldiği zaman burada evler bırakıldı, tarlaları uzak olan kişiler sazdan çardak kurarlardı tarlanın başına. O yeni gelinlerin altınları hep evlerdeydi. Hırsızlığın adını biz gazete de dahil bilmiyorduk, okumadık, 'hırsızlık ne' derdik. Hiçbir hırsızlık olayı olmazdı. Herkesin serveti evinin içerisinde, ya kapılarda doğru dürüst kilit yok, kapılar tahta kapiyı omuz atsan menteşesiyle sökülecek durumdaydı kapılar, eski Rum evleri. Buradaki harabenin etrafındaki evler hep Rumlardan kalma evler." (Âşık 2014).

Hayatını Didim'de geçirmiş insanların anılarında kalan Yoran köyü, geçinmesi zor olsa da huzur dolu, paylaşımın, güvenmenin, dayanışmanın olduğu bir yerdir. O kadar huzurlu bir yerdir ki köye açılan karakol bile bir süre sonra kapanır. Çünkü insanların kanunen başını derde sokacak bir şey yapmak akıllarına bile gelmez. Devlete ve kanuna saygılı insanların bir arada yaşadığı Didim, Mehmet Bilgin'in anlatımında şöyle alır:

"Didim tarihinde ölüm, cinayet, silah olayı hemen hemen hiç yoktur. Hatta zamanında burada karakol vardı. Şimdi Didim'in girişindedir o karakol binası. Önce burada kalabalık asker varmış. Tabii dışa karşı korunmak için asker gönderilmiş, jandarma kalmış. Bir alay jandarma. Karakolu denetlemeye yetkili bir amir geliyor. Demiş ki 'Bana vukuat defterini getirin'. Getirmişler defter bembeyaz, hiçbir olay yok. 'Kapatin burasını. Neden lazım ki?' demiş. Ve karakol da kapandı. Jandarma oradan gitti. Uzun yıllar burası jandarmasız kaldı. Ve Söke'nin hemen hemen en büyük köyü burası o zamanlar. 1800 nüfusu, 450 haneli bir köy ve jandarma yoktu. Ama hiçbir olay da yoktu. Düğünde içenler, kavga edenler, bağırılanlar hiç çıkmazdı. Hiç silah atan yoktu. Ben ilk silahı 22 yaşında gördüm. Onu da başka yerde gördüm."

DİDIM DEPREMİ YENİ BİR SAYFA AÇIYOR...

Köylüler için sıradan bir temmuz gündür. Tarlalara kurdukları çardaklarda günlerini geçirip tütün kırmakla uğraştıkları bir temmuz sığlığında Didim'de bir

yer sarsıntısı olur. 16 Temmuz 1955 tarihinde bütün Ege Denizi'ni sarsan depremde büyük bir yıkım yaşandır. Köylünün çoğu tarlalardadır ama evlerinde olanlar, çocuklar ve yaşlılar bu sarsıntıyı daha şiddetli yaşar. Söke ve Akköy'de yıkım olsa da Yoran'da köylüler birkaç çatlaklı felaketi sağ salım atlatır. Bu kurtuluşu Ekrem Âşık biraz da esprili bir diller söyle anlatır:

"Burada deprem oldu, yedi yaşlarındayım o zaman, hayal meyal hatırlıyorum. Merdivenden, ev iki katlı, inerken yuvarlandım birden, anam aldı beni dışarı çıkarken yuvarlandım, kuvvetli bir deprem oldu ama hiçbir bina yıkılmadı. Bir rapor tuttu o zaman buradaki muhtarlar, tutmuş yani. Didim, Yoran yıkıldı diye. [...] Şener Şen'in bir filmi var hani, İngiltere Kraliçesi bile geldi, hiç olmasa bir iki tanesini yıkın dedi. Buraya da geliyorlar, yıkılan bir şey yok. Balat'ta bir iki tane bina yıkılıyor, 'Yoran yıkıldı' diyede, bir rapor herkese, buraya tek katlı birkaç tane ev görebilirsiniz burada."

Deprem olduğunda 14 yaşında olan ve depremi bizzat yaşayan Basri Göç yaşadıklarını söyle anlatır:

"1955 depremi; buradaydım, o zaman 14 yaşındaydım. Tütün ziraati yapıyorduk. Babamla beraber fiçı, o zaman kırçak¹ derlerdi. İşte, iki tane fiçı eşege sarılır, su getirilir. Taşıma suyla olurdu her şey. Babam onları doldurmuş, getirdi, iki kişiyle indiriliyordu. İslık çaldı, beraber indireceğiz, ben geldim. En büyüğüm, dedim ya ailenin ilk çocuğu. Onları indirdik, yere koyduk; deprem başladı. Ben ailemden duyдум, depremin ne demek olduğunu bilmiyordum tabii. Bulgaristan'da olurmuş deprem, işte 'şöyle oluyordu, böyle oluyordu.' Bizim bir de azgın bir boğamız vardı. Çardak sallanıyor, çaldır çaldır sallanıyor depremin hızıyla. Fiçıları yere koyduk ama ben zor tutuyorum. Dönüyor su, yere dökülen su da dönüyor böyle. Babam dedi 'çakıcı geldi, çardağı çakacak.' 'Baba deprem oluyor!' dedim. Biz onlardan duydugumuz halde, idrak edemedi deprem olduğunu. 'Baba deprem oluyor!' dedim, 'o zaman bırak elinden şeyi' dedi bana. Tabii o zaman, durmuş oldu artık şey. Depremi de böyle yaşadık. Sonra tabii ki çıktılar, köye geldiler. Bizim otelin olduğu yere, tarlaydı ya o zaman. Çıktılar köye geldiler. Bizim köyün, o zaman yüzde 80'i Rum'du. Zaten coğulukla, Rumlardan kalma evlerde oturulurdu. Hep eski binalardı. Yüzde 80'i hasar görmüştü. Ama bütün insanlar çardaklarda olduğu için tütün ziraatında, bizim köyümüzden hiç ölen olmadı o depremde. Bu tarafta Akköy, Yeniköy var, Balat var. Balat'ta hiç, bir

¹ Dibi dar, üstü geniş su fiçisi

tane ev ayakta kalmamıştı. Hepsj yerle bir olmuştu, dört kişi ölmüşü depremde; bizimkiler çardaklar da olma dolayısıyla kurtuldular. O depremi de öyle yaşadık."

Depremin ardından o zaman Demokrat Partili olan hükümet yetkilileri bölgeye inceleme yapmak için gelir. Köylünün Balat dediği Milet yerle bir olsa da Didim'de çok fazla hasar olmadığını görürler. Araştırmalar derinleştiğinde bu yerlerin, yapılarının biraz kötü durumda olduğu, ileride yıkılabileceği, yerinin iyi olmadığı, jeolojik etütler sonucu bu yerin inşaat yapmaya elverişli olmadığı, o yüzden bu köyün başka bir yere taşınması gerektiği hususunda karar verilir (Aydoğan 2014). Ancak köyün taşınmasının ardından başka nedenler olduğunu düşünen Özer Aydoğan bunu şöyle belirtir:

"Oysa bunun altında yatan başka bir neden var. Asıl neden bu değil. Bu, zahiri bir sebep. Apollon Tapınağı ve çevresi kazı alanı olarak başlanıyor, 1900'lu yılların başında. Alman heyetleri tarafından, bu bölgede evlerin bulunduğu yer de kazılmak isteniyor. Ama vatandaşın oturduğu evler var. Çünkü o zaman Rumlar da bu evlerini yaparlarken Apollon Tapınağı'ndan çeşitli taşları alıp kullanmışlar. Hatta bizim oturduğumuz evde bile köşe taşlarında var böyle birkaç taş ben biliyorum."

Eski köy Yoran'da bulunan evlerin hasar görmesinin ardından 1957 yılında yeni bir yerleşim alanı tespit edilerek, yerleşim bir kilometre güneye kaydırılır. Bu yeni yerleşim, günümüzün Didim merkez olarak anılan bölgesidir. Eski köy Yoran, deprem bölgesinde olduğu için oradaki evlerin dayanıklı olmadığı ge-

rekçesi ile 1957 yılında Didim merkezdeki "hükümet evleri" olarak anılan tek tip evlerin olduğu bir alan yaratılır.

DİDİM'DE TURİZM BAŞLIYOR...

Aynı yıl, hükümetten teftişe gelen kişiler, vali ve belediye başkanı yeni bir yerleşim alanı yaratılan bölgeye oldukça yakın olan çok güzel bir deniz olduğunu öğrenir ve köylüden soruştururlar. Köylü, çok güzel bir deniz olduğunu ancak yolu çok kötü olduğu için gidemediklerini belirtir.

Balığın Ardındaki Deniz...

1950'li yıllar Türkiye'de turizm sektörünün henüz emeklediği dönemlerdir. Turizme elverişli bazı bölgelerin geliştirilmesi yönünde çabalar bu dönemde başlar. Devlet kanadında da turizmle ilgili çalışmaların başladığı yıl olan 1957 yılında Didim de erken dönem keşfedilen bölgelerden biri olur. Depremin yarattığı yıkıntıya çare olmak üzere Didim'e gelen yetkililer methini duydukları plajı görmek üzere, o dönemler balıkla kaplı bir bölgeyi geçerek ancak ulaştıkları Didim Plajı'na bata çıka yürüyerek giderler. Ayaklarına bulaşan balıklara değmiştir. Karşılarda, uşuz bucaksız gibi duran pırıl pırıl bir deniz ve altın renkli incecik bir kumu olan plaj uzanmaktadır. Mükemmel bir denizi, altın gibi bir kumsalı, dünyanın ikinci büyük bilincilik merkezi Apollon Tapınağı gibi tarihi bir değeri olan Didim'de "*burada bir şeyler yapmalıyız*" düşüncesinden yola çıkılarak bölgede turizmin temelleri atılır.

Altinkum sahilindeki kooperatif evlerinin temel inşaatında da çalışan ve o dönemlere yakından tanıklık

Görsel 12. Yoranlılar için inşa edilen yeni yerleşim alanı - şimdiki Didim merkez (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Görsel 13. Didim Altinkum Plajı'ndan Apollon Tapınağı'na giden yol. 1972 (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Görsel 14. Didim Plajı'nın ilk evleri (Özer Aydoğan koleksiyonu)

eden Basri Göç, Altinkum sahilinin plaj yapılma karanlığını söyle anlatır:

"1957'de Bakanlar Kurulu'ndan bakanlar geldi, karar verdi. Sahile, yaklaşık 50 metre uzunlığında masalar kuruldu. Bütün bakanlar geldi. Buranın plaj yapılmasına dair karar aldılar. Sonra işte köylülerin, o bölgede yerleri istimlak edildi. 25 kuruş; en pahalı alınan yerler, en güzel yerler 35 kuruş metre karesi; istimlak edilen yerlerin. Bütün su kuyuları da tespit edildi boşken. İşte 1957 yılında başlandı. Bir kooperatif kuruldu evvela; buradan, Söke'den."

O dönemler bölge halkı için deniz, kenarında oturulup belki temiz hava almaya yarayan çok da önemli olmayan bir şeydir. Hele bir de bu denize ulaşmak için yol yoksa ve önünde bir balık varsa hiç değeri yoktur. Ancak sözü geçen yetkililerin girişimlerinin ardından aynı yıl hem Didim merkez olarak anılan

bölgede hem de Didim Altinkum Plajı'nda eşzamanlı inşaatlar başlar. Didim merkezde hükümet evleri denen 262 tane yaşam konutu, Altinkum Plajı'nda ise 60 kadar kooperatif evi yapılmaya başlanır. Hükümet evleri, 800 m² alan içerisinde bir ev ve müstemilatin olduğu bahçeli bir ev olarak tasarlanır. Kooperatif evlerinin kuşın sıcak yazın serin olacak şekilde taştan yapılması planlanır. Kooperatif evlerine özellikle maddi durumu iyi olanlar talip olur.

1957 yılında başlayan inşaatlar 1960 yılındaki ihtiiale kadar hızlı bir şekilde devam eder. İhtilalin olmasıyla yaklaşık bir yıl inşaat çalışmalarına ara verilir. 1962 yılı geldiğinde hükümet evleri için kura çekilir ve 262 tane ev kuraya göre dağıtılr. Artık Yenimahalle diye anılan yeni bir yerleşim alanları olan köylüler, yeni hayatlarına yeni evlerinde "Merhaba" der. Ancak köylünün hepsi yeni yapılan hükümet evlerinin kurasına yazılmaz. Dönemin siyasi atmosferi bu küçük, kendi halinde olan köyü Türkiye'nin her yeri gibi etkiler. Cumhuriyet Halk Partililerin çoğu, evleri Adnan Menderes yaptırdığı için eski Rum evlerinde oturmaayı tercih ederler.

1967 yılında "Hisar" olarak adlandırılan Apollon Tapınağı'nın bulunduğu bölge ve halk arasında "Yenihisar" olarak adlandırılan Didim merkez mahalleleri birleşir. Böylece 1967 yılına kadar köy olarak varlığını sürdürten Didim'de 1968 yılında belediye teşkilatı kurulur. 1980'li yıllarda başlayan turizm hareketiyle birlikte hızla gelişmeye başlayan belde, 1990 yılına kadar Söke ilçesinin Akköy bucagına bağlı bir yerleşim birimi iken, 1991 yılında Yenihisar adıyla ilçe olur. 1997 yılında Yenihisar ismi Didim olarak değiştirilir.

Didim Turizminin Öncü İsmi Cavit Aydoğan...

Ortadan uzunca boylu, masmavi gözleri, bembeyaz saçları, hafif kemerli burnu ve karakterli yüzü ile film artistleri kadar yakışıklı bir adamdı. Didim'in tek ve gerçek Bey'i idi. Köylüler ona "Cavit Bey" derdi. Cavit Aydoğan, İzmir Atatürk Lisesi'ni ikinci sınıftan terk etmesine rağmen kendini çok iyi yetiştirmiş, lisede öğrendiği sınırlı Fransızcayla Didim'deki ilk turistik esya dükkanını açmış, İngilizce ve Almancayı da kendi imkânlarıyla öğrenmişti (Aydoğan 2006). Didim turizminin öncüsü, yol yordam bilmeyenlerin rehberi Cavit Aydoğan, amcasının oğlu Özer Aydoğan'ın hatıralarında şöyle yer bulur:

"1936 doğumlu Cahit Aydoğan, 61 yaşında vefat etti o. Didim ve turizmin adını, ilk defa turistin kim

Görsel 15. Solda hükümet evleri, ev için kuraya giden köylüler (Erdinç Göç arşivi)

olduğunu söyleyen kişi odur. Didimliler turist nedir bilmezdi. Zaten turist deyince Cahit Aydoğan aklına gelirdi önce. "Cahit ağabey ne diyor acaba bu?". Mesele taksiciler o zaman, bir kaç taxi var burada. Bilmiyorlardı nasıl anlaşacaklarını, o anlaşırdı. Restorancılar "Ya Cahit ağabey bu bir şey istiyor ama biz anlayamıyoruz" diyorlardı. Adam ona söylüyordu. Çünkü Fransızca, İngilizce, Almanca, özellikle Almanca ve Fransızcayı mükemmel konuşuyordu. İngilizce de çok iyi anlatabilen birisi. O yüzden turizm olayı bence Didim'de Cahit Aydoğan ile başlamış."

Cavit Aydoğan, sadece yabancı dillere hâkimiyeti ile değil, genel kültür, görgüsü ve tarih bilgisi ile de bir beyefendidir. Apollon Tapınağı'nın tarihini çok iyi bildiği için tapınağa turist getiren rehberlere bile yol gösterir. Dışarıdan yerli ya da yabancı, vali, bakan vb. geldiğinde Cavit Aydoğan çağrırlar, o da gönüllü rehberlik yapar. Köyde ilk turizm geliştirme Derneği kurar ve yıllarca yöre turizmine hizmet edecek çok yararlı çalışmalar yapar. Her yıl, Didim'in tek oteli olan Didim Motel'de balo düzenler, ünlü şarkıcı ve orkestralı getirir. Didim'in adının duyulması için çaba gösterir. Yol kenarındaki çam ağaçlarının dikilmesinde bile emeği olan Cavit Aydoğan turizm konusunda Didim'in gelişmesi için adeta çırpinır (Aydoğan 2006).

Didim'de Apollon Tapınağı, arkeologların olduğu kadar bölgeye arabalarıyla gelen az sayıda turistin de dikkatini çeker. Dönemin bölgede yabancı dil bilen tek kişişi olan Cavit Aydoğan, Didim'in tek bakkalı olan dükkânında hediyelik eşya satarak turistlere hizmet eder. Köylü turistin ne olduğunu bilmez, turistin ne demek olduğunu köylüye anlatan Cavit Aydoğan'dır. "Turizm olayı Cavit Aydoğan ile başladı" ifadesinin temelinde de bu yatar.

Görsel 16. Cavit Aydoğan (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Turizm sektörüne hizmet verdiği bilmediği dönemde, turistlere hizmet vermenin inceliklerini Cavit Aydoğan'dan öğrenen Ekrem Âşık, Cavit Aydoğan'ı ve onun katkılarını şöyle anlatır:

"Bakkalın köşesini Cavit Abi turistik eşya dükkânı yaptı. Almancayı, Fransızcayı ana lisani gibi konuşurdu. Almanya'ya gitti o, Göteborg Üniversitesi'nin lisan bölümünde Almancayı öğrendi. Fransızcayı da lisede öğrenmişti. İzmir'de okuduğu, Didim'in en zengin ailesi diyledim, o zamanki koşullarda onlardı. O, ilk turizm öncülerindendi. Bazen mesela Fransız Cumhurbaşkanı Ponpidio geldiğinde ona rehberlik yaptı burada. Yani çok efendi, yakışıklı insandı. Erken yaşta öldü ama. Zaten bizi o aldırdı. Topladı, hep akıl verirdi bize. Şimdi o yıllarda her tarafta bu harabelerin olduğu yerde böyle hediyelik eşya satan dükkânlar olmadığı için, Didim'e geldiklerinde harabelerle ilgili, Efes, Didim, Prien'le ilgili kitapları satan oydu. Çok muazzam bir alışveriş de oluyordu. Taksiyle gelen turistlere mihamdarlık yani rehberlik de yapıyordu. Bizlere de turizmde öncülük eden odur. [...] Bizi teftiş ederdi, tırnakları kontrol ederdi. Cavit Bey'in yaptırdığı bir tuvalet vardı, camının yanında, turistlerin gidecek olduğu. O zamana göre çok modern bir tuvalet yaptırdı. Tuvalet yok, turistlerin en büyük ihtiyacı. Bizim restoranlarında vardı ama turizme cevap verecek tuvaleti Cavit Bey yaptırdı. Yani belediye başkanı vardı, ama ondan daha yetkiliydi halkın nezdinde, turizm açısından. [...] Servis açmayı bize Cavit Aydoğan öğretti. Peçeteyi söyle koyun filan diye çok yardımcı oldu, Almanya'dan biliyordu bu işleri."

1950'ler...

Didim'e Apollon Tapınağı'nı ziyaret etmek üzere turistler gelmeye başladığı 1950'li yıllarda, köy kahvesi dışında onların yiyecek içecek ihtiyacını gideren herhangi bir olanak yoktur. Apollon Tapınağı'nın hemen karşısında bulunan köy kahvesinde kuru fasulye, pilav, yoğurt gibi yemekler yapılır. Sonrasında Rüstem Âşık adındaki köylü, Didim'in ilk restoranını açarak, turistlere balık servisi yapmaya başlar. Hemen yanındaki kahve de Kamacı Restoran olarak hizmete başlar. Günümüzde halen hizmete devam eden Kamacı ve Âşık restoranlar Didim turizminin temelini oluşturan diğer işletmelerdir. O dönemlerde, bölgedeki turistik sayılabilen ilk ziyaretlere tanık olan İsmail Aldemir hatırladıklarını şöyle anlatır:

"Kaleye, biz kale diyoruz, harabeye geliyorlardı. Tabii kışın gelemezler de, bu kurak mevsimde hanı, daha çok da deniz olmadan geliyorlardı. Biz de on-

lara böyle hayran hayran bakardık. Biz kale diyoruz, ziyyarete giderdi. Otobüsler, kendi arabalarıyla geliyorlar yine. Ziyaret ediyorlardı."

1955 yılına kadar yolu olmayan, toprak yollardan ulaşılabilen Didim'e tapınağı görmek üzere gelenler, tapınağın hemen karşısında bulunan kahvehanede yemeklerini yiyor, sonra da yollarına devam ediyordu.

"Didim'e 1955 yılına kadar ulaşım yoktu. Sadece toprak yol vardı. Kışın Söke Ovası deniz oluyordu, kışın ulaşmak mümkün değildi. Biz çocukken köy meydanı bizim kahvehaneydi. Ayda bir iki tane, eski deyimle kaptıkaçı denilen taksilerle turistler gelirdi ve bazen de Kuşadası'ndan motorla Altinkum'a çıktı, Apollo Mabedini gezerlerdi. Dolayısıyla o zaman Didim'de lokanta denilen bir olay yoktu. Turistler, bizim kahvehane Apollo mabedinin giriş kapısında olduğundan dolayı Apollo mabedini gezdikten sonra gelir bizim kahvehaneye, şimdi restoran olan köy kahvesine, Coca Cola isterlerdi, efendim Pepsi Cola isterlerdi. Bizim ismini duymadığımız isimlerdi. Biz onlara ayran vermeye çalışırdık yahut çay vermeye çalışırdık." (Âşık 2014).

1960'lar...

Didim, Türkiye'de turizmin en erken başladığı bölgelerden biridir. Henüz küçük bir köy iken, sahili birkaç çadırı yerli gezgin tarafından keşfedilir. Bu insanları gören köylüler hiç anlam veremese de, sahilde yok denecek kadar az sayıda turist sıvri çadırlarında oturup güneşlenir. O dönemlerde çocuk yaşıta olan Mehmet Bilgin, hatalarını şöyle aktarıyor:

"Altinkum'da beş altı kişi oynardık, başkası yoktu. İn cin top oynardı, öyle bir yerdi o zamanlar. O yıllarda Ortaklar'dan bir öğretmen, oraya bir çadır kurup, yazı orada geçiriyormuş diye duyduk biz bunu. 'Allah Allah, ne yapacak çadır kurup da?'. Birkac tane de çocuğu varmış herhalde. Amcam söylemişti, 'Buraya bir öğretmen geliyor her sene, çadır kuruyor. Bir ay filan kalıp, gidiyor' dedi. Bu adam niye geliyor? O zaman orası amcama kaldı, biz başka yere göçük. Yazın Altinkum'u pek göremiyordum o zaman. Babamın tarlası biraz daha uzaktaydı. O yüzden amcam söyledi bu lafi. Tuhaftı gelirdi bize. 'Bir öğretmen niye gelsin deniz kenarına? Çadır niye kuruyor acaba?' derdik. Garipserdik yani bu durumu. İşte Didim'in ilk turisti o öğretmendir, yerli turistti o adamdı. Deprem olayından sonra, bu yeni Didim'in kurulmasından sonra, bürokratların, ilgili lerin Didim'i keşfetmeleri hızlandı. Altinkum'da ilk kooperatif kuruldu, o 40 tane ev yapıldı. Sonra evlerin sayısı artmaya başladı. Derken bu hale geldi."

Görsel 17. Solda Didim Motel, sağda otelin yuvarlak gazino inşaatı (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Belki de Didim'in ilk turisti, sahile çadırını sessizce kuran, ismi bilinmeyen bu öğretmendir. 1960'lı yıllarda kendi arabalarıyla Didim'e gelen çok sayıda çadırlı turist vardır. Fransızlar ve Almanlar Didim'in ilk uluslararası ziyaretçisidir. Adnan Âşık o dönemleri şöyle hatırlar:

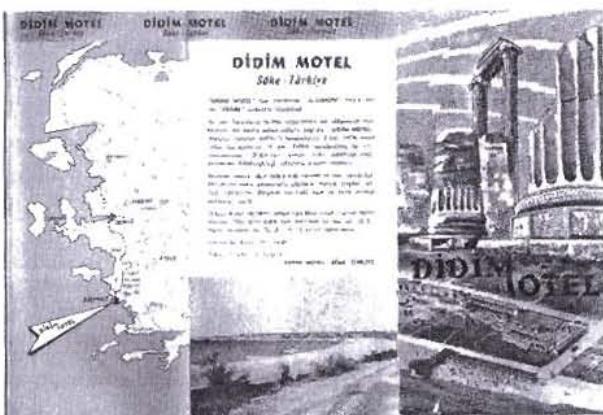
"Mesela '60'lı yıllarda Alman çok geliyordu. Almanlar, Mesela bu Saltur'un olduğu yerde hiç evler yoktu. Huzur Sitesi'nin olduğu yerde, oraya kamp kurarlardı, orman kampına çok kamp kurarlardı. Çadırlarıyla geliyorlardı, çadır kurarlardı. En güvençeli yer de -bu Ege bölgesinde diyeyim- burasıydı. Ve buraya kesinlikle hiçbir jandarma olsun polis olsun silah aramasına bilmem ne aramasına gelmezdi. Burada hiçbir cinayet olayı olmamış Didim'de o dönemlerde."

Didim'e ilk olarak yoğunlukla Almanların gelmesinin altında belki de Alman Kazi Heyeti'nin orada uzun yıllardır çalışması yatar. Kazi bölgelerinde bulunan eserler hakkındaki fotoğraf ve yayınlar, belli ki görüp okuyanların meraklılığını celp eder. Diğer yandan Didim'in doğal koşulları, safliği hep çekicilik unsuru olur.

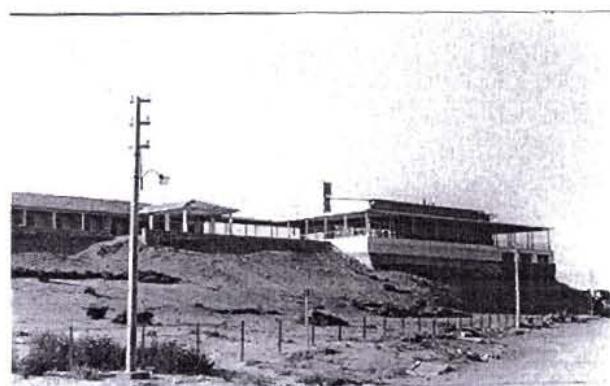
Yukarı köyde işler böyle devam ederken, Altinkum Plajı'nda da yavaş yavaş küçük balıkçı gazzinoları açılmaya başlar. Bunları takiben Didim tarihinin ilk oteli olan "Didim Motel" yaptırılır.

Didim'de, turizm sektörünün gelişimini Özer Aydoğan şöyle özetliyor:

"800 m² olan, avlusu içinde olan devletin yaptığı bir ev var, bir dam var. Onun ya damını büyütü, ev yaptı ya arsanın içine kendisine göre başka bir ev

Görsel 18. Didim Motel'in broşürü (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Görsel 20. Didim Motel'den bir görünüm (Özer Aydoğan koleksiyonu)

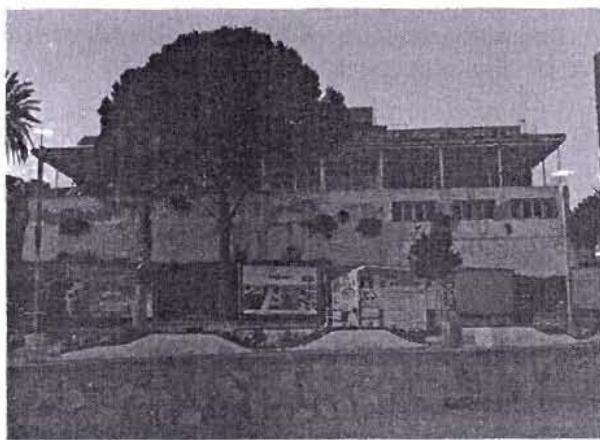
yaptı. Bir bölümü de yoluń karşı tarafına ev yaptı. Onlar tamamen buranın inşaat şeklinden farklı evler yaptı. İşte o karşısındaki evler yavaş yavaş pansion oldu. Çünkü yol kenarı olduğu için pansion yazdılar. Vatandaş da "Aa burada benim kalabileceğim yer var" dedi. Turizm de canlanma oldu. Çünkü adam geldiği zaman kalacağı yer oldu. Çünkü ucuz bir de yani pansionlar ucuzdur otele göre. Sonra gittikçe Didim yavaş yavaş özellikle o çukur bölge oteller bölgesi oldu. Oraya çok fazla otel yapıldı. Sonra yavaş yavaş Didim sol tarafa doğru açıldı. Altınkum Plajı genişledi. Ve böylece turizmde 1970'ten sonra hızlı bir şekilde, '80'de daha hızlandı. '90'da artık pik noktası diyeBILECEĞİMİZ, çünkü turist rehberleri de artık burayı program dâhiline aldı. Gazetelerde otellerde konaklama şu kadar, bu kadar filan diye rakamlar çıkmaya başlayınca, artık Didim tercih edilen bir yer oldu."

Didim Motel'in hemen ardından sahilden denize doğru uzanan, otelde kalanların yemeklerini yemeleleri veya akşamları eğlenceleri için "yuvarlak gazino" denen bir gazino yapılr. O yıllarda henüz çocuk olan Özer Aydoğan şöyle anlatır:

"Hatta onun ön tarafına denizin içeresine bir tane de yuvarlak gazino yapıldı, denizin içine yapıldı. Bu yuvarlak gazinoda yani otelde kalanlar gidip orada yemeklerini yiyorlardı, eğlenceler düzenleniyordu. İşte bu eğlenceleri de benim amcaoğlu dediğim, Didim Turizm Derneği başkanı dışarıdan gruplar getirerek Didim'in adının duyulmasını sağlıyordu. İşte o dönemde İstanbul'dan meşhur olan bir orkestra getiriyordu. Meşhur olan sanatçı, şarkıcı, türkücü neye getiriyordu. Ve geliri, satılan biletin belli bir rakamı Didim Turizmi Geliştirme Derneği'ne veriliyordu."

Görsel 19. Didim Motel broşürü – arka yüzü (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Görsel 21. Didim Motel'in günümüzdeki durumu

Görsel 22. Sağda kooperatif evleri, solda Didim Motel, denize doğru uzanan Yuvarlak Gazino (Özer Aydoğan koleksiyonu)

Altinkum'un göbeğinde, denizin kıyısında bir otel olan Didim Motel'in Turgut Özal döneminden beri atıl vaziyette mezbelelik içerisinde, kendisine biçilecek kaderi bekliyor. Ekrem Âşık, Didim Motel'le ilgili düşüncelerini şöyle anlatır:

"Didim Motel açıldı, onun işletmecileri, Bursa'da meşhur bir otel vardı, Çanakkale'de, onun işletmecileri geldi, açtı. Bayağı 10-15 sene çalıştırıldılar, devam ettiler bayağı da iş yapıyordu. Sonra ne oldu, Vakıflar yazın kendi personelini getirdi. [...] Şimdi kapalı o otel. Aslında Altinkum'un en güzel yeri. Oraya turistler gelmeye başladı ama ne hikmetse 10 yıldır kapalı duruyor orada."

O dönemlerde bir otel yapılip değerlensin diye Vakıflara hibe edilen 27 dönüm araziye yapılan ancak şimdi sahilin ortasında metruk bir bina görünümünde olan Didim Motel'in arkasından Göksu Motel adında bir otel yapılr. Artık Didim için yeni bir sayfa açılmıştır. Neredeyse var olduğu günden beri yöre halkın tarımla uğraştığı Didim, turizm sektöründe de kendine yer bulmak için bir yarışa başlar.

Turizme sektöründe hizmet vermeye başlayan birkaç kişi el yordamıyla yollarını bulmaya çalışır. Henüz yedi yaşındayken bölgeye gelen az sayıda turiste çaycılık yaparak hizmet veren Ekrem Âşık, amcasının kahvehanesini restorana çevirme ve kendisinin turizme girme hikâyесini şöyle anlatır:

"Benim amcam Rüstem Âşık askerde aşçıymış, askerden geldikten sonra 1965 yılında bizim kahvenin arkasındaki kahvehanesini lokanta yaptı. Orada ilk restoranı açtı. Restoranın ismini de Fransa'da okuyan köyümüzden bir genç vardi Hasan Beder

restoranın ismini de o verdi. Restoranın ismini biz bilmiyorduk lokanta olduğunu, ondan öğrendik."

Didim yerlisinin turizme uyum sağlaması, Didim'in bölgesel olarak turizme uyum sağlaması kadar kolay olmaz. Rüstem Âşık, kahvehanesini restoran yapar ancak köylünün tepkisini çekmemek için pencerelerine içeriyi göstermeyecektir. "Müslüman adam gâvura içki satar mı" diye hiddetlenen, eleşiren köylüler de 10 sene sonra turizmin içine girecek ve turistlere alkollü içki servisi yapacaktır. Amcası Rüstem Âşık'in basit bir ızgara üzerinde yaptığı ciğerleri turistlere satarak para biriktiren Ekrem Âşık, turizmde gelecek olduğunu yaşı henüz 15 iken anlar. Biriktirdiği parasyla bir ocak yaptııp "omlet" denidğini turistlerden öğrendiği omlet, salata gibi basit yiyecekleri yapıp satarak turistlerin anlık gerekliliklerini karşılar. Ancak 1965 yılında Didim'e yol yapılmasıının ardından İstanbul'daki seyahat acentaları da bölgeye ilgi göstermeye başlar. Denizden keyif için tutulan bir çuval balığın, Ekrem Âşık'in buz dolu tahta dolabında saklanmasıyla, Erişen Turizm'in sahibi Nuri Erişen'in Apollon Tapınağı'na bir otobüs dolusu turist getirmesinin aynı güne tesadüf etmesi, Ekrem Âşık'in hayatını genç yaşıta değiştirir. Erişen Turizm'in sahibinin de yol göstermesiyle dolabındaki, bolluktan köylülere dağıtacağı balıkları, turistlere kızartıp sunar. Hikâyeyen bundan sonraki kısmını Ekrem Âşık şöyle aktarır:

"Şimdi su da yok. Yanda kuyu suyu vardı. Gittik iki kova su aldık oradan köyden ihtiyarlarla, o şoför Aydin'a verdim bir bıçak. Restoranım ama köy kahvesiyle karışık restoran ama 30 tane turistte verecek ne tabak var ne çatal bıçak var. İhtiyarlara söyledik, bıçak yok servis bıçağı yok, herkes evinden çatal kaşığı getirdi. Biz tamamladık 35 tane çatalla kaşığı, tamamladık koyduk. Tabakların bir kısmı bakır, bir kısmı diyelim ki cam gibi bir şeyler yani. Karışık bir şey oldu. Melez gibi. Masalar sallanır, sandalyeler sallanır, masa örtüsü yok, koyduk. Balıklar büyük böyle 700'er gramlık deniz levreği."

Yemek servisi bittiğinden sonra elinde, dört kişilik bir ailenin bir senelik tütün kazancından fazla para olan Ekrem Âşık'in aklından ilk geçen "iyiymiş bu turizm" olur. Nuri Erişen'in de yönlendirmesiyle ilk kazandığı parayla servis takımları alır, marangozhanede masa sandalye takımları yapar. İlk işinin altından başarıyla kalkan Ekrem Âşık, sezon boyunca 12 grup ağırlayarak turizm sektörüne hızlı bir giriş yapar. Erişen Turizm'in ardından Kontuar Turizm de yemeklerini

Apollon Tapınağı'nın tam karşısında bulunan Ekrem Âşık'tan yemeye başlar.

"Yediği kadar bahşış veriyor turistler, insanlar da görür bunları, herkes bir şeyler yapmaya başladı, turizmde kipirdamaya başladı. [...] Didim'in ilk turizmi bunlardı. Ondan sonra zaman zaman değişti işte. Altınkum'da pansionlar yapılmaya başladı."

1970'ler...

1960'lı yılların başında Altınkum'da Didim'in ilk otelleri yapılrken, yukarıda Apollon Tapınağı'nın orada da restoranlar açılmaya başlar. Ancak köylü 'restoran' kavramını bile bilmez. 1960'lı yıllarda itibaren bölge turizmine tanık olan ve bu gelişimi anlamaya çahan Özer Aydoğan, gözlemlerini şöyle aktarır:

"Didim'e yabancının gelip de kalması çok zor. Çünkü kalacak yer yok. İçecek doğru dürüst suyu yok. Yemeğin yenecek bir yeri yok. O yüzden buraya turistin gelmesi zaten hayal edilemez. Şimdi dedığım gibi '70'li yıllarda sonra, küçük bir lokanta açıldı. Hatta ilk kez ben restoran adını onda duydum, gördüm. Restoran neymış birbirimize sorduk. Lokantamış restoran dedik. Ama o da günübirlik bir yemek yapıyordu o kadar. Bazen de hiç turist gelmediği zaman yemeği kahyordu. Evine götürüp yiyyordu adam. Böyle bir turizmden bugüne geldik. O yüzden dedığım gibi o dönemlerde otobüs gelmiyordu. Sadece taksi turistleri geliyordu. Taksiyile geliyorlardı, kendi araçlarıyla. Kalacak yerleri de pek olmuyordu. Sonra pansion dedığımız şey duyduk, Pansion açıldı. Sonra Didim Otel'in açılmasıyla gelen turistler orada kalmaya başladı. Gelen turistler Oteliçilik onunla başlamış oldu Didim Otel'de. Daha sonra 1980'li yıllarda bu hızlandı. Tur operatörleri Didim'i de turistlerin gezebilecekleri yer kapsamına aldılar. Çünkü genelde Kuşadası'na gelen turistler, Efes harabelerini gezer geri dönerlerdi. Sonra Priene, Milet ve Didim."

Didim Motel'in ardından küçük ölçekli oteller ve pansionların yapımı hızlanır. Bu süreci takip eden dönemde, Didim için bir dezavantaj da sayılabilen devlet kurumlarının kendi personelinin tatil ihtiyacını gidermek için Altınkum'un en güzel sahillerine tatil kamplarının yapımı göze çarpar. Ekrem Âşık, pansionların o dönemlerdeki görünümünü ve kamplarla ilgili bildiklerini şöyle aktarır:

Didim Motel'den sonra pansionlar başlıyor. Bir Arap doktor bir doktor vardı, hanımı da Arap'tı, Arap Reside Hanım derdik, o pansion yaptı Altınkum'da. Bu 70'li yıllar oluyor. Onlar yaptı, sonra birkaç sene

Görsel 23. 1970 yılında bakkal Mehmet Efendi'nin turistik eşyalarla bezeli dükkanı, arkada bikinili bir turist

sonra ev tipi pansionlar başlıyor, sonra otel başlıyor. Yıldırım Otel, Mini Motel, Suat Bey'indi. İlk otel diyoruz ama şimdiki şeye göre basit bir pansion. Yani bir tuvaleti 104 kişi kullanıyor, bir duş 104 oda kullanıyor. O zaman lüküstü onlar. Yavaş yavaş oldu bunlar burada. Sonra devlet kuruluşları kendilerine, personelinin kalması için oteller yapmaya başladilar. Devlet Demir Yolları'nda oldu. Efendime söyleyeyim Azot Sanayi çalışanları Huzur Sitesi'nin yanında oldu, sonra sattılar."

Turizmle 1970'li yıllarda dedesinin kamp işletmesi sayesinde tanışan ve sonrasında kendisi de kamp işletmeciliği yapan Adnan Aydoğan 1970'li yılların Didim'i söyleyecek şekilde aktarır:

"Turizmle merakım burada dedemin bir mocampi vardı, bu belki buranın ilk mocamlarından bir tanesiydi. Bu '70'li yıllarda açılmıştı. Hemen bugün-

Görsel 24. Apollon Tapınağı'nın karşısındaki Âşık Restoran (Özer Aydoğan Koleksiyonu)

kü Didim Shopping AVM'nin olduğu yer, Vakıflar otelinin arkasında. Tabii bizler o yaşlarda ufakken, turizm olgusunu, turistleri oralarda gördük, kamp yapan insanları. Bize bir heves geldi. Turizm de tabii o yıllarda yavaş yavaş ivme kazanmaya başladı. Dolayısıyla turizm sektörünü seçtim. [...] Tabii altyapı sorunu, buradan alt yapı, toz toprak içinde, yemek yersen, bir rüzgâr olur, bütün tozlar masalarda... Elektrik kesintileri, dipfrizlerin çalışmaz, yemekle rin bozulur. Bunlar Didim'de, söyle söyleyeyim size, '70'li yıllarda burası jeneratörle yani bir merkez şurada yakında bir jeneratör vardı, elektrik jeneratör den veriliirdi, '70'li yıllarda."

Didim Motel'den sonra 1970'li yıllarda, Didim'de ilk açılan pansionlara ilişkin izler, Hilmi Yıldırım'ın hatırlalarında şöyle yer alır:

"Bizim zamanımızda Didim Otel vardı, bu otel vakıflara ait bir tesis ve bir şahıs kiralamış, o işletiyordu. Otel anlamında o gün için en lüks oteliydi. Onun yanında Göksu Pasajı'nın olduğu Göksu Motel vardı ve daha ilerde bir Kalıcılar Pansion vardı, bunlar Altinkum'daki işletmelerdi. Daha sonra işte Yakın Pansion, Küçük Ev Pansion gibi pansionlar kuruldu ama bunlar bizden sonradı. Bir de yukarıda bizden evvel açılmış olan bir pansion vardı. Esentepe, Aslı Pansion vardı. Sonra da biz açmıştık, Yuhis'a, Yuhis'a ydi ismi ilk önce, sonra Anadolu Pansion olarak değiştirdik. Yuhis'a iken, ismini yabancı bir isim olduğu ve yabancılara ait olduğu düşüncesi oluşmuştu. Babamın da Anadol arabası vardı ve Didim de göçmen bir köy olduğu için Didim'deki yerlilere Anadolulu tabiri kullanırlardı, öyle bir lakabı vardı, Anadolukababi. Dolayısıyla pansionun ismini Anadolu olarak çevirdik. Yuhis'a da Yunus, Hilmi, Saniye'nin kısaltılmıştı asılında. Ama tabii onu bilmedikleri için yabancı bir terim olarak düşünmüslərdi. Birkaç yıl sonra ismini değiştirdik. Yani demek ki işte dört, beş tane işletme, Altinkum'da da vakıflara ait denizin içine doğru uzanan bir vakıfların gazinesi, onun haricinde de sanırım iki veya üç tane şey vardı, restoran vardı. Bir de tapınağın yanında Aşık ve Kamacı restoranlar vardı."

Didim'in eski hallerine ve turizmin eski dönemlerine duyduğu derin özlemi her fırscatta dile getiren Erdinç Göç, o yılları şu cümlelerle aktarır:

"Yalnız o zamanlar Didim daha bakırdı, daha güzeldi, daha doğaldı. Tabii ki bizler burada işletmeci olarak, yatırımcılar olarak; yani baktığımız zaman, buraya gelen misafirlerde gerçekten bazı şeyle den çekiniyorduk, utanıyorduk. Çünkü mevcut Altinkum'da doğru dürüst bir yolumuz dahi yoktu. Resmen stabilize yoldan gidiyorduk, çamur içeri-

sinde geliyorlardı falan. Hatta biz diyorduk 'kusura bakmayın.' Onlar da tam tersini söylüyordu; 'Biz buranın bu güzellikine, bu doğallığın geliyoruz. Zaten biz beton asfaltın içerisinde geliyoruz. Oradan bıkmışım; ben kumda, toprakta yürümek istiyorum.' Gelen bunlar, misafirler, Almanlar bunları ifade ediyorlardı; bunları söylüyordu. Çok memnunlardı. Yani 90'dan 99'a kadar turizm çok güzeldi Didim'de [...] Ben Didim'de yaşayan bir insan olarak yani inanın bundan 25 yıl öncesini çok arıyorum. Keşke o tozlu topraklı, o çamurlu yollar olsaydı da bu durum olmasaydı. Şu an inanın huzurum yok Didim'de pek fazla. Dediğim gibi bir anda bu açgözlülük, bir andaki hırs buradaki İngilizlerin gitmesine sebep oldu. Didim turizminin çok büyük bir darbe almamasına sebep oldu. Değdiğim gibi bu ikinci konutların açılması yani eski tadi tuzu yok Didim'in artık."

Bir dönem, Yunanlıların da ata toprağını görme, o havayı soluma arzusu onları Didim topraklarına çeker. Onlar özlem giderip, dedelerinin yaşadığı evlerde, yürüdüğü sokaklarda ağılayıp etrafı fotoğraflarken, Didim halkı da Yunan turistlerini ağırlar. Didim için 1980'li yıllara kadar olan bu dönemler, tüm işletmecilerin en parlak dönem olarak hatırladığı dönemler.

"Eski kültür turizmi daha çoktu. Yani harabeleri gezen turist daha çoktu, özel arabasıyla gezen turist daha çoktu. Özel arabasıyla, en son model arabalarla gelirlerdi restoranın önüne. Bir bakiyorsun öğle saatinde, 20, 30 tane Mercedes, BMW, Avrupa arabası, en lükslerinden. Turistlerimiz gelirler restorana, ellerinde kitaplar okuyorlar, taşlara bakıyorlar, az önce söylediğim gibi, öyle turist geliyordu. Sonra gruplar başlıdı, grup turistleri başlıdı, otobüslerle gelmeye başladı. Öğrenci turizm hareketleri vardı '80 yılına kadar. Mesela TMGT vardı İstanbul'da, öğrenci grubu, o bize haftada aşağı yukarı bana rakam... 1000'in üzerinde turist getirirlerdi otobüslerle. Öğrenci gruplarıydı onlar. Kültür turlarıydı. Ondan sonra gene bu taksi turistleri gittikçe azaldı. Rent a car'lar çıktı. Onlar da şimdi azaldı. Şu anda turizm çok otel yapılınca çok müşteriye ihtiyaç olduğundan... 300 Euro'ya kadar bir hafta tatil." (Âşık 2014).

1980'ler...

Didim turizminde 1980'li yillardan sonra bir dönüşüm dikkat çekiyor. Turizm Teşvik Yasası, tüm Türkiye'de olduğu gibi Didim'de de etkilerini gösterir. 1983 yılında Turgut Özal Hükümeti'nin kurulmasını takip eden dönemlerde Turizm Bakanlığı kredilerinin verilmesiyle Didim'de birçok otel açılır. Bu dönem, Didim'in kaderinin somut bir şekilde de-

gişmeye başladığı bir dönem olur. Hilmi Yıldırım, bu süreci şöyle aktarır:

"Özellikle de '80'den sonraki ilk Özal Hükümeti döneminde bu kredilerin açılması, Turizm Bakanlığı kredilerin açılmasıyla birlikte Didim'de birçok tek yıldızlı, iki yıldızlı, üç yıldızlı oteller yapılmaya başlandı ve turizm ondan sonra farklı bir şekilde gelişmeye başladı. Ve biz bu bütün yaşamı burada o hızlı gelişmeyi de biz burada yaşadık, bütün aksaklılarıyla birlikte diyebilirim."

Zaman hızla geçerken, Didim'in ilk turist kafileleri gelmeye ve konaklamalarını Didim'de yapmaya başlarlar. Önceki yıllarda olan günibirlik ziyaretlere görünüm değiştirir ve uzun konaklamalı ziyaretlere dönüşür.

"1986 yılından itibaren ilk turist kafileleri, kalıcı olarak, yani böyle 15 günlük turlar halinde gelmeye başladı. Daha önce gelenler, Apollon Harabeleri'ni gezeler; Milet, Priene, Didim, Anadolu turları devam ederdi. Bir gece kalır giderlerdi veya Apollon Harabeleri'ne gelen turistler iki saatliğine Altınkum Plajı'nda denize girer çıkar giderlerdi." (Aydoğan 2014).

Kaliteli turist olarak ifade ettikleri Alman ve ilk dönem İngiliz turistlerden oluşan dengeli dağılım, 1980'li yılların ilk yarısından sonra bir İngiliz tur operatörü Sunset adlı şirketin bölgeye gelmesiyle değişir.

"80'li yıllarda üst düzeyde kaliteli müşteri gelirdi buraya. Şimdi bir İngiliz turist gelirdi, atıyorum ben mesela 93'te kendi otelimi ilk yaptım, daha önce mocamp şeyindeydim. Fakat tabii ailemizde otel sahibi olanlar da vardı. Onlar da işte dediğim gibi devlet teşvikiyle oteller yapmışlardır." (Aydoğan 2014).

Sunset adlı şirketin ardından Thomson ve Thomas Cook adlı şirketler başta olmak üzere birçok İngiliz tur operatörü Didim'e turist getirmeye başlar. Bölgeye yoğun bir şekilde ilgi gösteren ve bölgenin ekonomik kalkınmasında önemli payları olan Alman turistler, İngilizlerle çok eskilere dayanan siyasi anlaşmazlıkların etkisiyle olsa gerek bölgeden çekilir. Ayrıca bu geri çekilme hareketinde marktan avroya geçişin de etkisi olur. İlk dönem gelen İngiliz turistler Didim esnafını ekonomik yönden tatmin eder. Her dönem gerek sosyal ilişkiler yönünden gerekse ekonomik yönden Didimlinin gönlünde iyi bir yer edinen Alman turistlerin yerini tam dolduramasa da "kaliteli turist"

olarak tanımladıkları İngiliz turistler kısa bir dönemde yoğun ilgi gösterir. Ancak boş gördükleri araziye "*alm size peşin para, bu arsaya otel yapın, turist getireceğiz*" diyerek kontrollsuz anlaşmanın önünü açan bazı İngiliz tur operatörleri bölgede yapay bir şıskinlige neden olurlar. Erdinç Göç onu şaşkına çevirecek kadar hızlı işleyen bu süreci şöyle anlatır:

"100 yatağın parasını altı aylık ya da beş aylık, yedi aylık neyse peşin ödeyerek gidiyordu firma. İşte 'aman başka bir acenteye gitmesin, başka bir yere verilmesin.' Çünkü yer olmadığı için, o şekilde peşin paralarını ödeyip gidiyorlardı. Bir yıl sonrasında müşterisinin parasını veriyorlardı, yani o şekilde çalışıyorduk. 'Kat mı çıkacaksınız, ne kadar maliyeti?' 'Şu kadar', onun parasını dahi peşinen ödüyorlardı. Şimdi böyle bir furya vardı. Tabii bunu gören, bu sefer turizme atladi. Özal'ın teşvik olayları çıkışına, millet aldığı kredilerle; bir baktık oteller bir anda çoğaldı, çoğaldı gitti."

Bir sene öncesinden peşin parayı eline alan insanlar, düşünmeden, sonuçlarını hesap etmeden ardı arda Didim'in kalbini hançerlercesine otel binalarını inşa ederler. Adnan Aydoğan tanık olduğu bu durumu şöyle özetler:

"Bizim mocampı geçerliliği '89 yılından itibaren inanılmaz şekilde değer kaybetti. Çünkü o yeni tesisler açılıncaya bütün o çadırda, atıyorum, bizim oraya 400 çadır kurardık biz konuklara, bu 400 çadır iki sene içerisinde 50 çadırda düştü. Bütün müşteri tabii bu Didim'de hiçbir tesis yokken ya da belki yedi tesis varken maksimum, bir anda 40-50 tesis oldu. Tabii buraya İngiliz bir acente geldi, onlar bu inşaatta temel kazış atarken bunlara paralar verdiler, odalarını tuttular, bir teşvik, inanılmaz bir, şu andan düşünüyorum da, herkes yatırıma girmekte haklı. Çünkü kazmayı vurduğu anda odaları satılıyor."

Böylece risk almak zorunda kalmayan arazi sahibi, kazançlarını garantiye alarak otelcilik sektörüne girerler. Çünkü bu tur operatörleri, neredeyse arası olan herkese para verip bir yılda otelleri bitirtirler. Ancak bunlar nitelikli bir otel olmaktan uzak, basit, küçük otellerdir. O dönemlerde bir şantiyeyi andıran Didim'de imarlar üzerindeki kontrollerin eksik olması kaçak binalara da davetiye çıkarır. Doğasıyla, deniziyle, altın renkli kumuya eşsiz güzelliklere sahip olan eski köy Yoran, bugünün Didim'i bina istilası altındadır. Türkiye'nin en güzel sahillerinden birine ve güzide tarihi değerlere sahip bölgesi olan Didim'de, turizm birincil önemdeki sektör olm时候, küçük

oteller kendilerini yenileyip hizmet sunmaktadır, otelini yıkıp yerine İngilizlere satmak üzere bina yaptırırlar. Bu dönemde ve sonrasında yapılan otellerin apart otele dönüştürülme sürecine tanık olan kendisi bir Didimli olmaya da Didim turizmine büyük özveriyle hizmet veren seyahat acentesi işletmecisi Hikmet Atilla, gözlemlerini söyle paylaşır:

"İngiliz geliyor, 'arkadaşım al sana on bin pound', kur buraya otelini. Kuruyor on beş yataklı, on beş odalı bir otel. Sürec öyle geçti, çok aştı. Ya kendisini yenileyecek ya da yıkılacak yerine başka bir şey kurulacak. Netice itibarıyle şimdi de yavaş yavaş yıkılmaya başlandı. Maalesef, üzülerek söylüyorum yıkıyorlar. Yani oteli yıkıp aparta dönüştürüyorlar, o da Didim turizmine, onun da Didim turizmine pek fazla katkısı olmaz. Fakat tur operatörleri bana göre o dönemde Didim'de arası olanları iyi kullandılar, beklediğimiz şekilde de yönlendirdiler."

Didim'e 1985 yılında yerleşen ve 1988 yılında turizm sektörüne giren Tayyar Cengiz, meslektaşları Hikmet Atilla'yla benzer düşünceleri paylaşıyor. Bölgeye gelen tur operatörünün yönlendirmelerinin, zamanla nasıl geri dönülmeye sonuçlara yol açtığını tanıklığını yapıyorlar. Bilenin gittiği ve huzur içerisinde tatiliyi yaptığı Didim, sağıksız bir sektör gelişimine sahne olur. Tayyar Cengiz de düşüncelerini benzer şekilde söyle dile getirir:

"1985 yılında, o İngiliz tur operatörünün gelmesi ile birlikte ve hepi topu altı tane otel vardı Didim'de yedinci otel yoktu. Onlara da otel demeye bin şahit isterdi, pansiyondu aslında, ama İngiliz tur operatörü bizi yönlendirdi açıkçası. 'Şunu yapın, bunu yapın, otelinizde şu değişikleri yapın' diye ve o şekilde Didim'de turizm o şekilde başladı. Ondan sonra da hızlı bir şekilde devam etti ama sağlıklı mı devam etti? Hayır, sağlıklı devam etmedi işin doğrusu. İngiliz tur operatörleri bir iken iki, ikiyken üç oldular. Kimin arası var hemen geldiler, ona dediler ki 'al biz seni finanse edelim, sen buraya bir otel yap.' Hemen insanlar o 500-600 metre arsanın içerisinde bir otel yaptılar."

1990'lar...

Didim'in en büyük ve erken kazanımlarından biri olan altyapı çalışmaları 1994 yılında Mehmet Soysalan'ın belediye başkanlığı döneminde başlar. Didim'in en büyük sorunlarından biri olan altyapı yetersizliğinin çözümü kavuşturulması, Didim turizmini bugünlere getiren en önemli etkenlerden biri gibi görünüyor. Çünkü Didim'in altyapısının yetersiz olduğu dönemde

lerde bir rüzgâr esintisiyle her yeri toz kaplar ve bazen göz gözü görmez. Yağmur yağmaya görsün, ortalığı ayakkabı çamurla saplanmış turistler kaplar. Kanalizasyonu olmadığı için fosseptik çukurlarından kötü kokular yayılır, çukurların temizlenmesi gerektiğinde bir yanda turistler kahvaltı yaparken diğer yanında vidanjör çalışır. Vidanjörün ihtiyacı cevap vermesi de şansı iddir çünkü eğer vidanjör taşan fosseptik çukurlarına yetmiyorsa, turistler yemek yerken yanlarında fosseptik çukurundan taşan sular akar.

Bu sorunlara duyarlı olan 1994-1999 döneminde belediye başkanlığı yapan Mehmet Soysalan, tüm turizm bölgelerine örnek olabilecek nitelikte ciddi bir altyapı yatırımı yapılmasına ön ayak olur. Dünya Bankası'ndan alınan kredi ile başlatılan altyapı projesi, yakın olan seçimler nedeniyle bir sonraki dönemde yürürlüğe girer. 1999-2004 yılları arasında belediye başkan yardımcılığı yapan ve bu projedeki bayrağı

Bir Köşe Yazısı

Didim, ülkemizin önemli "turizm kenti" olma umudunu taşıyordu! İnsanları çalışıyordu. İnsan ilişkileri muazzamdı. Koyları, kumu, kültürel varlıklar ve de Türkiye'nin en canlı turizm bölgesinin içinde bulunması ihtiyaç duyduğu büyük turizm yatırımları için cazi-be oluşturacaktı... Geleceğinin çok aydınlichkeit olacağını düşünüyordum. Ancak, 1986'da ANAP'lı belediyelerin bu gelişen yöreyi "rant" kapısı haline getirmeyi amaçlayan imar "yağması" bazı tereddütler yaşamama neden olmuştu. Neyse ki, 1994-1999 yılları arasında aydın ve büyük hayalleri olan Mehmet Soysalan Belediye Başkanı oldu.

Soysalan cesur bir hamle yaptı. Yaklaşık 110 milyon dolara ulaşan yatırımla Didim'in altyapı sorununu çözdü. Kanalizasyon, yağmur suyu ve su şebekeleri döşendi. Ama asıl çalışmasını imar planları üzerinde yoğunlaştırdı. Çağdaş bir "turizm" kenti planı yaptı.

Başkan Soysalan, yanı başında "beton yığımı" haline dönüşen, yatırımları verimsizleşen ve her türlü usulsüz ilişkilerin kurulduğu, mafyanın at koşturduğu "Kuşadası" kentinin "talihsiz" serüveninden ders çıkarmıştı. Altınkum sonrası sırayla dizilen koyların çevresinde dünyanın sayılı "golf" sahalarına sahip beş altı büyük tesis oluşturmayı, bu alanın dışında oteller alanı ve yörensel dokuyu bozmadan ev pansiyonculuğunu öne çıkarılan bir plan düşünmüştü.

Ayrımadan elde edilen suyla dünyanın sayılı büyülüğündeki "golf" alanları sulanabilecekti.

<http://www.birgun.net/haber-detay/didim-i-yagmalayabilirler-mi-10337.html>

teslim alan Erdinç Göç, altyapı projesini gururla şöyle anlatır:

"Kati atıyla, sıvı atıyla arıtma tesislerimiz çok modern oldu son teknoloji ile yapıldı. Bütün motorları falan hep yurtdışından geldi. Çok güzel bir çalışma yapıldı. Aşağı yukarı iki yüz milyon dolar toprağın altına gömülü bir durumda. Ama tabii bu da Didim'i kurtardı diyelim. Şöyle kurtardı, en azından bütün koymalarımızda mavi bayrak var. [...] Emeği geçen herkese ben çok teşekkür ediyorum özellikle Mehmet Soysalan bu işi başlattı. Görevi biz aldık arkasından biz devam ettirdik. Ve 2003 yılında da tabii 2003 yılında da tesislerimizi açtık. Şu anda en azından denizimize bir gram atık su gitmiyor denizimiz tertemiz pırıl pırıl. Sivrisineğimiz yok ki o tarihlerde daha önceki yıllarda sivrisinekten geçilmezdi."

1990'lı yıllarda Didim açısından en çok göze çarpan gelişmelerden biri, İngiliz tur operatörlerinin sayısının gittikçe artması olur. Bu yoğun ilgi nedeniyle Didim'e yoğun bir İngiliz turist talebi gerçekleşir. Erdinç Göç, bu süreci şöyle aktarır:

"İngiliz firması 93-94'ten sonra daha çok patladı burada. Yani daha önceki denemede de vardı ama pek o kadar değil. Fakat 93-94'ten sonra tamamen İngilizlerin eline kaldı. Bütün bölge İngilizlerin eline kaldı. Ha o dönemlerde İngilizler yine iyiydi çünkü neden gelen müşterimiz kaliteli müşteriydü."

1990'lı yılların turizmini hatırlayan işletmecilerin yüzlerinde bir memnuniyet ifadesi beliriyor. Birçoğu için hatırlanan "son parlak" dönem olan bu dönemin sonlarında Didimli işletmecilerin "kaliteli turist" olarak tanımladığı İngilizler yerini, daha düşük fiyatlarla konaklayan çok sayıda İngiliz turiste bırakır ve turizm sektörünün ekonomik getirileri azalır, sosyal ve kültürler maliyetler artar ve sektör gelişimi aşağıya doğru inmeye başlar. Sahibi olduğu otelde bu değişimi net bir şekilde yaşayan Erdinç Göç, şunları aktarır:

"90'dan 99'a kadar turizm çok güzeldi Didim'de. [...] Teşvik olayları çıkışınca millet Merkez Bankası'ndan aldığı kredilerle bir baktık oteller bir anda çoğaldı çoğaldı gitti. Ve dediğim gibi 90'lı yıllarda 97-98'den sonra turizmde bir düşüş yaşanmaya başladık. Muazzam şekilde düşüş yaşamaya başladık."

1990'lı yıllar sadece turizm gelirlerinin düşüğü değil aynı zamanda Teşvik Kanunu'nun takiben Japon yeni kullanarak kredi alıp otel açan birçok kişinin, Japon yerindeki kur farkı nedeniyle kredi maliyetle-

rinin çok yükselerek mağdur olduğu ve otellerini satışı bir dönem olur.

"O zaman için Japon Yeni karşılığında kredi veriliyordu. Ben karşılığı olmadığı için Japon Yeni'nden alamadım. Fakat alan arkadaşlar hepsi otelini satmak zorunda kaldılar, çünkü Japon yeni müthiş bir yükselme kaydetti. Yani Türkiye'deki devalüasyonlar fazlaydı. 94 devalüasyonundan sonra Japon Yeni'nden kredi alan arkadaşlar otellerini satmak zorunda kaldılar." (Aydoğan 2014).

2000'ler...

Kitlesel olarak bölgeye akın eden ve belki de kendi ülkesinde aldığı devlet yardımıyla tatil gelen turistlerin ardından yabancılara mülk satışıyla ilgili yapılan kanuni düzenlemelerin ardından Didim için yine bambaşka bir süreç başlar. Didim, nüfus mübadelesinden beri aldığı göçlere rağmen, Didim'de halk uyum içerisinde yaşar. Ancak mevcut dengeler, özellikle turizm sektörünün yoğunlaşmasına paralel olarak artan inşaat sektörüne bağlı aldığı yoğun göç ve yabancılara mülk satışıyla ilgili yapılan kanuni düzenlemeden sonra önemli bir İngiliz nüfusunun Didim'e yerleşmesi sonucu değişmeye başlar.

"2000 yılından itibaren de tamamen yurt dışına hali pazarlama işini bıraktım. Yani bu da turist kalitesiyle orantılı. Biz ilk gittiklerimizde, villalara giderdik hali pazarlarken, çünkü buradan kontaklı gidiyoruz. Buradan adam halayı taşıyamıyor, halisini evine biz götürüyoruz, oradaki firmamızdan alıyoruz, o şekilde şovlar yapıyoruz. Havuzlu villalara giderken, daha sonra baktık ki biz altı yedi katlı apartman, böyle 50 metrekarelik apartman dairelerine hali götürmeye başladık, böyle bir halayı zor açıyzorsun... Ve o zaman bu işin bittiğini de anladık. Turist kalitesi yani villalarda yaşayan insanlardan, 50 metrekarelik sosyal konutlarda yaşayan insanlara dönüştü. Bu bahsettiğim 2000'li yıllarda [...] 2000 yılından itibaren turizm konuklarının kalitesi, kalite tabii ekonomik olarak değerlendiriyoruz bunu, ekonomik getiri olan müşteri oldukça azaldı. Düşük gelirli turist geldi Türkiye'ye ve gelmekte şu anda. Ucuz, yani her şey dahil olmasa Türkiye'de, bilmeyorum gelen turist sayısında korkunç bir eksilme olur." (Aydoğan 2014).

Var olduğu günden beri birçok sınav veren Didim'i bir sınav daha bekler. Didim'de bir sektör daha ortaya çıkar. Tarım sektöründen turizm sektörüne geçiş yapmış Didim'de emlak komisyonuluğu, turizmin önüne geçer. Çünkü İngiltere'deki emeklilik maaşıyla

Didim'de çok rahat bir yaşam sürdürmek mümkündür. İngiltere'ye nazaran oldukça uygun ev fiyatları ve yüksek faiz oranları İngilizleri ev satın almak üzere Türkiye'ye çeker. Ev satın aldıktan sonra yerleşik hale gelen İngilizlerin yarattığı bu göç hareketi birçok olumlu ve olumsuz durumu da beraberinde getirir. Türkiye'nin neredeyse her yerinden göç alan, iyi veya kötü niyetle hayatındaki ikinci şansını denemek isteyen birçok kişi Didim'dedir. İngilizlerin, Didim'e yoğun olarak başlattığı göç hareketi de iyi niyetli olduğu kadar kötü niyetli insanların da istahını kabartır. Müteahhitlerin, İngilizlerin konut satın alma arzusunu karşılamak için kontrolsüzce yaptığı binalar Didim'de geri dönülmesi zor bir kirlilik ve kalabalığa yol açar. Müteahhitlik alanında ehil olmayan kişiler, bu işe soyunur ve birçok kişi asıl yaptığı işi bırakıp emlak komisyonculuğuna başlar.

"Didim'de, altyapısı olmayan, birçok insan bir anda müteahhit oldu. Baktık; adam dağcılık yapmış müteahhit olmuş, bakkal müteahhit olmuş, manav müteahhit olmuş." (Göç 2014).

Yıl 2005 olduğunda Didim'in İngiliz nüfusu giderek artar ve hatta Türkiye'de ilk defa, Didim'de su faturaları İngilizce olarak basılır. Yaklaşık 2010 yılına kadar İngiliz nüfusunun artması, ekonomik yönden önemli derecede hareketlilik getirir. Turizm sezonunun kısa olduğu Didim'de, kışın da yaşanan hareketlilik otelcilikle uğraşanlar dışındaki bölge esnafının yüzünü güldürür. Deniz kenarında bir restoran işletmeciliği yapan Ekrem Âşık, İngilizlerin Didim'de mülk edinmesiyle ilgili düşüncelerini memnuniyetle şöyle aktarır:

"Yabancılara mülk satışı olması lazım. Neden olması lazım? Şimdi yabancılar burada aldığı mülkü sirtına yükleyip gitmiyorlar. Haliyle devamlı bir tüketen kesim, bir turisttir yanı. Tüketen kesimi buraya yerlesirmiş oluyorsun. Bunlar burada tüketicidir, üretici değil yanı. Bizim burada bir şey üretip para kazanan değil de burada satın alıp tüketen kişilerdir. Buların burada ev almalarına iyi bakıyorum. Yani daha da çok olması lazım. [...] Haliyle her yapılan ev bir mobilya alıyor. Mobilya sektörünü etkiliyor. Hediye alıp götürüyor, ucuzdur onlar için. Böylece turizm için şu anda Didim pazarı şu saatte en aşağı 300-500 İngiliz vardır. Bunların yurtdışına dönerlerken genellikle tekstil alıyorlar, iç giyimler alıyorlar burada ucuz ve kaliteli olduğu için. Haliyle bunlar gıda malzemesi günlük tüketim de alıyorlar, faydası oluyor."

Ancak bu durum otelcilik alanında hizmet verenler için geçerli olmaz. Sayısı 12 bine varan mülk satışı, birçok ürün ve hizmet alanına fayda sağlasa da, özellikle kişi kendi ülkesine dönüp yazın tatile gelenler veya arkadaş, akraba çevresine Didim'deki evinde belli bir ücret karşılığında tatil yaptıran İngilizlerin olması otelcilik sektörünü derinden etkiler. Diğer yandan da otelcilerin "kalitesiz turist" olarak nitelendirdikleri bir grup peydah olur. Otelciler 2000 yılı öncesi dönemleri artık yaşayamazlar. Sadece otelcilik alanında hizmet verenler değil, seyahat agentacılığı alanında hizmet verenler de bu durumdan payını alır. Tayyar Cengiz, bu süreçte neler yaşandığını söyle anlatır:

"2002-2003 yılına kadar gelen turistler gerçekten çok kaliteliydi. Giyimleriyle, kuşamlarıyla davranışlarıyla şehir içerisindeki yaptıkları harcamalarıyla... Malum biz turiste ilçeye maddi manevi katkı getiren insan olarak baktığımız için ciddi katkıları olan bir profili vardı turistlerin o zamanlar. Ancak ondan sonra hızla bir şekilde bu kalite aşağı doğru gitti, düştü. Onunla birlikte Didim'de, Didim'in de kalitesi düştü işin doğrusu. İşletmeci istediği alamama başlayınca daha iyi hizmet vermedi, kendini de geliştiremedi. Aynı dekorasyon ile yedi sekiz yıl, beş altı yıl işletmesini devam ettirdi. Biz getirdiğimiz turistlere tur satarak ekstra gelir sağlayan bir firmayı,acenteyiz. Bizim diğer firmaların da bir kısmı da öyle. Biz tur satan olmaya başladık yanı cebinde parası olmayan turist gelince tatile sadece yeme, içme tatili olarak görerek gelen turiste herhangi bir ekstra bir şey vermemiz, ondan ekstra bir şey alabilememiz mümkün değil. Çok kısıtlı bir bütçeyle, cebinde çok kısıtlı bir parayla geliyor. Sadece otelde geçiriyor vaktini, çünkü her şey dahil de bir otel. Tura götüremiyorsunuz, kültürel hiçbir faaliyte yaklaşıtmıyorsunuz. Öyle olunca da ekstra gelir elde edemiyorsunuz. İşte o tarz turistin gelmesiyle de bu müşterileri profili ciddi şekilde kan kaybetti, kalitesi düştü doğrusu."

Türkiye'de İngiliz nüfusun en fazla konut aldığı Didim'de birçok turistik bölgeye göre, konut dolandırıcılığı bölge imajını daha somut bir şekilde zedeler. Kötü niyetli emlak komisyoncularının hedefindeki İngilizler kötü tecrübeler yaşar. Bölge ekonomisine genel anlamda olumlu katkıları olan İngilizlerin, zamanla dolandırıcıların kurbanı olma sürecini hazırlayan durumları Erdinç Göç şöyle özetler:

"Buranın yerlileri olarak, o yapılmadan memnunduk. Fakat Türkiye'nin her bölgesinden her türlü, her çeşit insan geldi. Yani işini kaybetmiş, aşını kay-

betmiş, her türlü güvenini kaybetmiş, bütün nerede çırık insanlar varsa onlar da burada toplandı. Yani buradaki ranti gördü, buradaki kazançları gördü. İnşaatla alakası olmayan bir takım gruplar, bir bakmış hepsi bir anda müteahhit oldular. Didim Belediyesi de o dönemde yeteri kadar denetimlerini yapamadı. Yeterli ölçüde elemanlarını gönderip kontrollerini yaptıramadı. Mantar gibi binalar çıktı. Zannettiler ki bu iş yıllar boyu böyle devam edecek; sattılar, sattılar, sattılar bütün İngilizleri dolandırdılar ve Didim'i maalesef çok kötü bir şekilde etkilediler..."

Yoğun İngiliz nüfusunun çeşitli taleplerini karşılamak üzere Didim'in birçok yerinde açılan onlarca işletme, kapısına kilit vurmak zorunda kalır. Çünkü evleri soyulan, satın aldıkları fakat tapusunu almadıkları evleri başkalarma satılan, güvenerek vekâlet verdiği kişilerce evleri başkalarına satılan, değerinin çok üstünde satın aldıkları evlerini, sıra satmaya gelince kötü bir sürprizle karşılaşan yüzlerce İngiliz, adlı makamlarda hak arama telaşına kapılır. Bölge nüfusunun yüzde 25'ini oluşturan ve ekonomik harketlilikte önemli payı olan yerleşik İngilizler de bölgeyi terk etmeye başlar.

"Şundan üç-dört sene evveline kadar, kişin yedi-sekiz bin İngiliz kalyordu, oturan. Hatta çocuklardan duyuyordum, torunlardan; her sınıfta beş-altı tane İngiliz çocuğu vardı, şimdi yok onlar, artık kalmadı; kişin oturan pek nadir. Didim şimdi çok kötü." (Göç 2014).

İnşaatların hızla çoğaldığı dönemlerde, devlet kontrolü yetersizken sonraki yıllarda birçok müfettişin bölgeye giderek müteahhitlik yapan herkes sıkı bir denetime tabi tutulur ve çok yüksek cezalar ödemek zorunda kalırlar. İngilizleri dolandırarak, onların canını yakan herkesin de canı yanar ama Didim, üzerine yapılan imajdan kurtulamaz. Geriye evlerinin camları "satılık" yazılıyla dolu bir beton yığını haline getirilen bir Didim kalır. Basri Göç'ün düşünceleri şöyle:

"Didim'in yarısından fazlası satılık şu anda. O kadar ev yapıldı, o kadar ev yapıldı; hepsi boş, hepsi satılık. Çok büyüdü Didim; ben Didim'i tanıyorum, bileyim. Didim'i bana hiç sorma. Ben Didim'in ne mahallesini biliyorum, ne sitesini biliyorum, ne bir şeyini biliyorum."

Adnan Aydoğan, tanık olduğu bu durumu üzüntüyle söyle anlatır:

"Daha sonra üçkâğıtlığa da gitti, duyuyoruz. İşte

İngilizlere, 10 İngiliz'e bir ev satılmış. Adam güvenmiş, hayatında çünkü kanunların koruması altında yetişmiş bir toplum üçkâğıtlığı pek fazla bilmiyor, arkasında devlet var çünkü. Dolayısıyla büyük bir... İngilizlere tabii büyük bir sıkıntı oldu. Şu anda da Didim'de maalesef bu ilk gelen konuklar ev aldılar, 2000 yılına kadar gelen konukların hepsi hemen hemen eksiksiz olarak Didim'den ev sahibi oldular. Fakat şu sıralarda, iki üç senedir tersine göç yaşanmaya başladı. Yani İngilizler evlerini satıyorlar ve gitmeyi düşünüyorlar..."

KARAKAYA BARAJI'NIN GETİRDİKLERİ...

Didim, 1986 yılında bir göç daha alır. Atatürk Barajı'ndan Adiyaman iline bağlı 60 yerleşim biriminde yaşayan binlerce kişi etkilenir. Bu toplumsal hareket Keban ve Karakaya barajlarının yapımından sonra büyük bir nüfusun devlet eliyle yer değiştirmenin örneklerinden biri olur. Atatürk Barajı nedeniyle yerleşim alanları ve tarım arazileri su altında kalanlar ya devlet eliyle başka bir yere yerleştirilir ya da iskân bedellerini devletten alarak yerleşim sorunlarına kendileri çözüm bulurlar (Konak 2002). Su tehdidinden ilk etkilenen aileler Didim sınırlarında oluşturulan önce Denizköy'e, sonrasında Yalıköy'e yerleştirilir. Adiyaman, Malatya ve Muş illerinden Didim'e göç eden insanlar nedeniyle Didim'in demografik, kültürel ve sosyolojik yapısı bir farklılıkla daha karşılaşır.

"Adiyaman'da baraj yapıldı, barajdan mağdur olan halk birkaç köy olduğu gibi, Denizköy ve Yalıköy kuruldu. Adiyaman'daki o baraj mağdurları, evleri, arazileri olanlar, burada yer verildi onlara, tarlalar verildi. Öyle iki köy kuruldu, bir göç onlar aldı. Daha sonra Çorum'dan, oradaki siyasal olaylardan belki o zamanki, rahatsızlık duyanlar, onlar geldi." (Aydoğan 2014).

Didim'e yerleşen baraj göçmenleri, Didim yerlisinden kültürel ve sosyolojik özellikleri açısından farklı olduğu kadar Didim yerlisinin yillardır korktuğu ticarete atılma konusunda da farklıdır. Evinden, toprağından ayrılan bu insanlar kendilerine sunulan fırsatları değerlendirmeyi iyi bilir. Didim'e yeni bir hayat için yerleşen, ticarette gözü pek, kazanç sağlanması bir yolunun da risk almak olduğunu bilen insanlar vardır. Erdinç Göç bu konudaki düşüncelerini şu şekilde aktarır:

"Nasıl buraya gelmiş; '36 göçmenleri, '24 göçmenlerine yer verildi; aynı şekilde onlara da yerler verildi.

Hem evleri hem arazileri verildi. Kimisi yapamadı, sattı geriye gitti. İşte bir kısmı da değerlendirdi uygulayıp, onlar şu anda Yalıköy'ün içerisinde ve Denizköyü'ün içerisinde, birçoğu ticaretle uğraşıyor. Yani onlar korkmadan ticarete atıldılar, girdiler ve birçoğu da başardı. Bugünkü konumu çok farklı oradaki yaşayan insanların. Yani belli bir refah düzeyinin üstüne çıktı onlar."

İsmail Aldemir bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle anlatır:

"Vallahi burada mağaza açanlar oldu, çoğu zengin. Kimi traktör aldı, bir şeyler yaptılar işte. Kimisi nakliyecilik yaptı. Mağaza, dükkan açanlar da oldu. [...] çiftçilikle, çoğu tarla onlar da sattılar. Senetle satılar, neye, günü dolunca tapusunu verdiler. Çok yerlerini sattı öyle. Ama çoğu ticaret yapıyor yani. Traktörü vardı, nakliye yapıyordu, birkaçı mağaza attı. [Didim yerlisinde ticaret yapacak] cesaret yok. Esnafın yüzde 90'ı yabancı burada"

Yalıköy ve Denizköyü göçlerinin ardından bölgenin ekonomik dengesinin olumsuz yönde etkilendiğini düşünen Tevfik Gönül, şunları ifade eder:

"Yalnız buranın dengesinin bozulması, bu iki köy geldikten sonra bozuldu. Daha önceki burada para geçmiyor, herkes içinde başında, bahçesinde, tarlasında. 10 tane çocuğun olsa, 10 tane çocuğuna da iş vardı. Kimisi hayvan otlatmaya gider, kimisi çift sürmeye gider, kimisi odun yapmaya gider, kimisi tarlanın taşı ayıklanacaktır taşıyı ayıklar, kimisi hayvanların pisliği vardır onları temizler. Yani herkese birer iş bulunurdu. Onun için o zamanki yaşamlar zor da zevkliydi."

İKİNCİ HAYATLAR...

Didim, 1924 yılı itibarıyle aldığı göçlerden başlayarak tam bir göç alanı olur. Kitlesel göçlerin yanı sıra farklı toplumsal hareketler nedeniyle de yeni göçlere sahne olur. Yalıköy ve Denizköyü yerleşimlerinden sonraki yıllarda Çorum'daki siyasal olaylardan etkilenip rahatsızlık duyan önemli sayıda bir Alevi nüfus Didim'e yerleşir. Geniş araziler, nemsiz iklim, huzurlu yaşam alanı gibi sıralanabilecek onlarca şey Didim'i cazip kılar.

"Didim Plajı. Tabii şimdi bu ne oldu günümüze gelince çok büyük bir gelişme şeklinde burası patladı. Yani, Merkez Didim. Didim Plajı dediğimiz yer artık patlamadan da öte herhalde Hiroshima bombası gibi her taraf da kooperatifler kuruldu. Bütün sahiller olduğu gibi doldu. Ki, biz sahilden söyle 500

m geride olan yere, "Aa burası hiçbir işe yaramaz" diyorduk. 500 m değil, beş km, dağlar tepeler, her taraflar, tamamen insanlarla dolu. Nedeni şu, şimdi Didim bir, ucuz bir yerdir, yer açısından, arsa açısından. İki, nemi hiç olmayan ve sürekli olarak karadan denize rüzgârı olan, kuru havası olan, yaşıtlar için uygun. Romatizma ağrısı olan insanlar için çok uygun. Astım hastaları için çok uygun iklimi olan bir yer." (Aydoğan 2014).

Örneğin, annesinin astım rahatsızlığı nedeniyle yaşanacak en güzel iklimin Didim olması; yaptığı bir tatilde denizine, kumuna vurulup turizm sektörüne girilecek en uygun yerin Didim olduğunu düşünülmüş; doğası, çevresi ve huzurlu yaşam olanağı sağlaması gibi nedenler bunlardan birkaçıdır. İnsanlar, kendi deyimleriyle ikinci hayatlarının ilk sayfasını Didim'de açarlar.

"Annemin astım hastalığı vardı. Ankara'da yaşıyordum, çok kirli bir havası vardı Ankara'nın o tarihlerde. Bizim deniz kenarında veya havası kuru bir yerde yaşamamızı söylediler. Hem deniz kenarı hem kuru hava nerede olur, diye merakla bir araştırma içerisindeyken annemi tedavi ettirttiğimiz doktorlardan bir tanesi Didim'den bahsetti bize. Didim'i bilmiyorduk o tarihlerde. Didim'e geldik baktık havasını kontrol ettik, gerçekten öyle midir değil mi diye, klasik bir takım deneylerle. Balkon kenarlarına tuzdur, şekerdir koyarak acaba rutubet var mı, yapışıyor mu diye bir iki deneyden sonra baktık ki havası gerçekten kuru buranın o tarihten sonra apar topar geldik Didim'e yerleştik." (Tayyar Cengiz)."

İklimi ve doğasına hayran kalarak Didim'e yerleşmeyi tercih eden Salih Bankoğlu şunları anlatır:

"Didim'e yerleşmemizin sebebi, kızım eczacı olduğu için buraya bir tane eczane açtık ve Didim'in... Daha evvel gidip geliyordum, Didim'i biliyordum zaten. Didim'in o zaman, 98 yılında sanırım 12 bin civarında nüfusu vardı o dönemde yanık küçük bir yedi Didim ve gelişmekte olan, hızla gelişmekte olan bir yedi ve özellikleri itibarıyle de hem doğası hem çevresi hem de iklimi anlamında buraya yerleşmeyi tercih ettim." (Bankoğlu 2014).

Didim'de tatil yaptığı sırada, Didim'in yaşamak için uygun bir yer olduğunu düşünen Taner Küşmez de şu cümlelerle özetler:

"Didim'de tatil yaptım. Denizini, kumunu beğendimden dolayı tercihimiz Didim oldu. 'En iyisi Didim'de ufak bir tesisi kuralım, karınca kararınca biz de turizme hizmet edelim. Yabancı dil biliyoruz. İngilizcemiz var' diyerek işe başladık."

Yıllar yılı yaşıanan iç göç sürecine tanık olan Hilmi Yıldırım, şunları anlatır:

"Turizm tabii ki etkili oldu çünkü turizm olmasayı Didim'de insanlar hâlâ tütün ekıyor olacaktı. Turizm oldu yerli veya yabancı insanlar Didim'e gelmeye başladılar. Bir kısmı Didim'i yaşınamazdı diye düşündü ve ev almaya başladı. O günkü mevcut evleri alıyorlardı daha sonra ev ihtiyacı doğdu Didim'de. Dolayısıyla inşaat yapma gereği başladı ve insanlar inşaat yapmaya başladılar. Ve bir çok müteahhit Didim'e sırı inşaat yapıp para kazanmak için gelmeye başladı. Yani kendi yerel müteahhitlerinin o kapasiteyi karşılayabileceğine durumu zaten yoktu. Dolayısıyla o müteahhitlerin bir başka önemli noktada işçiye ihtiyacı vardı, çalışacak işte ameleye ihtiyacı vardı. Ve benim muayenehanem Didim'de tam merkezde ve şehirlerarası dolmuşların o zamanlar daha otobüs işletmeleri yoktu sadece minibüsler vardı, mutlaka her gelenin durduğu ilk noktayı. Çok iyi biliyorum, '95'lerde, '96'larda her minibüsten sırtında yorganı ve yatağı, elinde saziyla hani böyle o eski filmlerde, İstanbul filmlerindeki tarzla belki her gün en az otuz kişi, kırk kişinin ben o minibüsten indiğini görüyordum. Hep yeni insanlar yorganı, yatağı ve şeyiyle gelmiş artık kendi özel eşyasıyla gelmiş, böyle insanlar vardı. Bunlar Doğu ve Güneydoğu ağırlıklıydı. Bir de ilk zamanlar Karadeniz ağırlıklıydı, daha çok ustalar, müteahhitler, daha sonra Doğu ve Güneydoğu ağırlıklı olmaya başladı. Ve şu anda Didim'de bizim hemşerilerimizin üçte biri bir kere doğu, Güneydoğu'dur. Üçte biri Karadeniz olarak karışık diyebiliriz geriye kalan üçte birini de yerli diye ayıralırız. Yani öyle bir mozaik bir yapımız var."

1980'li yıllarda itibaren turizmin yaygınlaşmasıyla beraber diğer göç hareketlerinden bağımsız, artan inşaat sektörü ve buna bağlı olarak gelişen göçler de meydana gelir. Didim Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden de münferit göçler almaya başlar. Gelişen turizm ve inşaat sektörü, Didim'de adeta bir miknatı gibi etki eder. Artık Türkiye'nin her yerinden göç alan bir bölge haline gelir. Kaderi bir göç ile çizilen kendi halinde küçük bir köy olan Yoran, yıllar içinde Didim olurken yine göçlerle varlığını sürdürür. Var olma serüvenine 938 insan ile başlayan Yoran Köyü, yazısına günden güne daha kalabalık ve daha karmaşık halde devam eder.

"Göçlerle birlikte tabii şimdi evveliyatını bilmediğin bir nesil geldi buraya. Şimdi biz burada yaşayan insan, nedir, onun atasını biliyorsun, dedesini biliyorsun, ona artık komple güvenebiliyorsun. Çünkü ondan zatar gelmez, soyu belli sopu belli yeri belli.

Fakat bir adam geliyor ki, bir sene öncesini bilmeyorsun. Şimdi buna karşı tedbirli olmak zorundasın, ticari hayatı, insan ilişkilerinde... Çünkü onun evveliyatı kapalı. Ne yapmış, ne etmiş öncesinde... Dolayısıyla tabii bunlar yaşandı." (Aydoğan 2014).

Didim, farklı sebeplerle gerçekleşen bu göçlerle Türkiye'nin en doğusuya en batısının kesişme noktasına haline gelir. Balkanlardan gelen göçmenlerin Anadolu kültürüyle bile farklılıklar vardır. Doğu göçlerinin ardından bu farklılık daha derinden hissedilmeye başlanır. Hilmi Yıldırım, bu konudaki görüşlerini söylemektedir:

"Didim'e gelen bu göç kalifiye değildi. Ve aynı zamanda da farklı bir kültürden yani diğer taraftan da. Çünkü burada Didim Türkiye'nin en batısında olan şehirlerden birisi ve Balkanlar'dan göç olarak gelen, mübadeyle gelen insanların yaşadığı bir yer. Ve Türkiye'nin kendi kültürüyle bile farklı özellikler taşıyan bir geçmişi var. Tabii burada tam manasıyla bir kültürel harmanlanma yaşandı bu göçle birlikte. Burada esas olan şuydu; bu gelen kesim ilk yıl geldiği zaman çamurcu olarak geliyordu. Yani en şey iş, zor iş, ikinci yıl bakıyordu burada hiç tamir eden yok, usta yok, bakıyar "ben ustam" deyip kendini hemen bir duvarçı gibi göstermeye başlıyordu. Ve ondan sonraki süreçte bir bakıyordu turizm çok daha kolay, yani ben gidip işte garsonluk yapsam İngilizlerle birlikte olurum, onlarla görüşürüm, hem dilimi geliştiririm, ondan sonraki yıl bir bakıyorsunuz garson olarak işe devam ediyor. Ama üç yıl evvel, iki yıl evvel Didim'e sadece çamur karmak, harç karmak için gelmiş olan kişi bir sonraki adımda artık yabancıyla mühatap olmaya başlıyordu."

KAÇIRILAN FIRSATLAR...

Anavatan Partisi'nin tek başına iktidarı olduğu 1980'li yıllarda partinin grup başkan vekili olan Haydar Özalp tam bir Didim aşığı olduğundan olsa gerek, babadan kalma malı, mülkü, tarası, evi neyi varsa satarak Didim'de bir ev satın alır. Sadece ev satın almakla kalmaz, o dönemde tanık olanların "Cumhuriyet tarihinde gelmiş geçmiş parlamentörlerin içerisinde buraya en büyük yatırımı yapan Haydar Özalp'tır" diyecikleri kadar Didim'e çok emek verir. 1980'li yılların ilk yılında Didim'de bir havalimanı yapılması planlanır. Haydar Özalp'in katkılarıyla uçak pisti yapılır. Dönemin belediye başkanı ile eşgüdümü yürütmeyen bürokratik süreç nedeniyle neredeyse son aşamalarına gelen havalimanı projesi olumsuz sonuçlanır. Takip eden seçimde hükümetin de değişmesiyle Didim için yürürlükte olan proje Milas'a kaydırılır. Didim

Havalimanı Projesi belirli bir maliyetle belirli bir aşamaya gelse de çok daha büyük maliyetlerle Bodrum Milas'a havalimanı yapılır (Aşık 2014; Göç 2014).

"Şu an Bodrum'daki Milas Bodrum Havalimanı buraya yapılacak. Kazıkları dahi çakıldı Mesut Yılmaz'ın hükümetinin döneminde, başbakan olduğu dönemde kazıkları çakıldı, arazi düzlendi hazırlandı. Tabii benim belediye başkanım da bu işleri biraz gevşek aldı, dedik o dönemlerde niye bastırmadın neden gitmedin? Yani bugün bu havalimanın burada olması Didim'in kaderini bir anda değiştirecekti. Çok farklı şeyler olacaktı. İşte Tansu Çiller hükümete gelince, Tansu Çiller de sağ olsun şeyi aldı götürdü Bodrum'a götürdü. Didim buradan çok şeyler kaybetti. Eğer bugün o havaalanı orada olsaydı Didim'in konumu çok farklı olacaktı. [...] O kadar kötü oldu ki inanın arazi düzlendi, kazıkları çakıldı, her şeyi yapıldı yani her şeyi hazırıldı artık. Zemin hazırlı. Akbük yolu üzerinde, Milas kavşağının çıkarken. Akbük'ten gidiyorsunuz ya hani Milas kavşağını çıkarken hemen o hatta TOKİ evleri yapıldı oraya o arazide." (Erdinç Göç).

YORAN'DA HAYAT DEĞİŞİYOR...

Yetiştiği toprağa yabancılardır...

Yoran'a 1924 yılında Selanik'ten gelen ilk büyük göç kafisiyle gelen insanlara tarla olarak daha çok köye yakın yerler verilir. Bulgaristan'dan 1936 yılında gelenlere ise köyden uzak ve deniz kenarına yakın talarlar verilir. Bölgeye vardıkları ilk zamanlarda köye ulaşımı zor ve uzak olan deniz kenarındaki arsaların verilmesi Bulgaristan göçmenleri için bir şanssızlık olsa da, 1970'li yıllarda itibaren deniz kenarının değerlendirmesi nedeniyle bu arsalar kıymetli hale gelir (Aydoğan 2006).

Uzun yıllar yoklukla mücadele eden Yoran köylüsü için belki de degersiz gördüğü arası karşısında birkaç sarı lira çok değerliydi. Bu nedenle çok kıymetli arsalarını yok pahasına satan köylülerden Torlaklı İbrahim'in -su an Didim'de oteller bölgesi olarak bilinen- çok geniş ve değerli bir arazisine eder olarak "bir keletir sucuk, iki koluna da saat" aldığı yönünde söylentiler var. Arazisini ilk olarak satan Torlaklı İbrahim'den sonra yer satmalar devam eder. Köylülerden bazıları elindeki fırsatı iyi kullanarak ailesinin de kalkınmasını sağlar. Ancak maalesef kimilerinde arazi paylaşım kavgası nedeniyle aile bağlarının sarılması, kimilerinde yokluktan varlığa anı geçişin kolay sindirilememesi gibi sebeplerle sorunlar da yaşar. Yıllarca birbirine kenetlenerek, hep birlikte tütün

ziraatiyla geçimlerini sağlayan Yoran halkı için hayat bambaşka bir yöne doğru akmaya başlar. Artık köylü elindeki arazisini yavaş yavaş elden çıkarır. Tütün zi-raati yaparak yaşam sürdürmek o kadar zordur ki, tez elden elindeki varlığını satıp kapısında bekçilik yaparak daha düzenli ve sık aralıklarla elde edilecek bir gelir yeğ tutulur. Erdinç Göç sitem ve derin bir üzüntüyle şunları aktarır:

"Mesela bir tanesi benim halam. Arka tarafa 80 yataklı bir otel yaptı bizimle o dönemde, aynı dönemde. Fakat işletmeye her zaman korktular. Ticaret yapmaya her zaman korktular. Bir altyapı da olmadığı için onlar yapmadı. Ama çocukları vardı, onlar da yapabilirdi. Maalesef şimdi benim halamın oğlu belediyede şoför, öyle bir işletme kirada, kendisi belediyede şoför. Yani buranın yerli her zaman ticaret yapmaya korktu. Cesaret, bir türlü o cesareti kendinde bulamadı. İşte 'batırırmı, çıkarırmı.' Şimdi bakın gerçekten öyle, gidin Didim Belediyesi'ne girin; bugün o kadar çok malı mülkü var ki adamın, arası arazisi bilmem nesi; belediyede çöpçülük yapıyor. Çok komik bir durum değil mi? Yani benim de kahrolduğum noktalardan bir tanesi o."

Didim yerlisinin ticaret yapma cesaretini kendinde bulamamasına karşın, Didim'de yeni hayatlar kuranların neredeyse her sektör dalında atılımlar yapmasını ise şöyle değerlendirir:

"Dışarıdan gelen insanlar burada birçok işlere, önemli işlere imzalar attılar. Çok güzel yerlere, noktalara geldiler. Maalesef bizim buranın yerli birakin iş yapmayı, elindeki her şeyi kaybetti. Olanlar da kendi işlerinde değil; başka yerlerde, pasif işlerde çalışan kişiler. Yani şaşıtlacak bir durum. Ben diyorum, defalarca da söylemişimdir. 'Niye böyle bir şey yapmıyorsunuz?' 'E işte, ticaret farklı bir şey; batırırsınız çıkarırsınız.' Ya kardeşim bak, senin bu kadar arazin var, bu kadar bilmem işte neyin var; arsa var, tarlan var. Ne işin var senin belediyede?' diyorum. O zaman da soruyordum, görev yaptığım dönemlerde falan. 'E bizde onu isletecek kafa yok, işte biz o işi beceremeyiz. Batırırsınız çıkarırsınız.' İşte maalesef dediğim gibi; şu çanakta, Altinkum'da sahil boyunda, sadece bir tek ticari anlamda uğraşan benim ailem var. Onun haricindekilerin çoğu, işte hep orada burada çalışan ve yahut da malı mülkü olup da yine belediyede çalışan, coğuluklu insanlar."

Yunanistan ve Bulgaristan'dan göç eden, elinde avucunda hiçbir şey olmayan köylülere devlet arazi tahsis etse de fakirlik insanları bezdirir. Hiçbir sosyal güvenceleri ve gelecektен umudu olmayan insanlar için arazi satmak bir kurtuluş yolu olarak görülür.

Zamanla parselasyon konusu gündeme gelse de, bu-
nu yapabilmek için parası olmayan ve parselasyon
yaptıkları zaman arazilerinin daha değerli olacağını
bilmeyen köylüler, daha iyi bir yaşam umuduyla me-
buriyetten arazileri satarlar. Ancak şanslı olanlar da
vardır. Bu şansı yakalayan nadir ailelerden olan Er-
dinç Göç şunları paylaşır:

"Babamın buradan Söke'ye gitmesi; orada, bankada
bu işleri yapıp görmesi, tapu müdürlüğe tanışması,
kadastro şefiyle tanışması bir vesile olmuş. 'Niye ve-
riyorsunuz bu kadar ucuza? Parselasyon yap, daha
değerli olur. Parça parça, ihtiyacın olduğu kadar sa-
tarsın.' demiş. Nitekim dedeme gidiyor, bu konuyu
açıyor; dedem ilk başta sıcak baktamamış. Sonradan
babam tabii ki bastırınca, 'Tamam, nasıl yapıyorsan
yap.' demiş. Babam parselasyonu gerçekleştiriyor.
Tam 117 tane parsel yani burada, 240 m² ile 260 m²
arasında, 117 tane arsa çıkıyor burada. Hatta mad-
di durumu iyi olmadığı için üç tanesini satıp mas-
raflarını ödemesi gerekiyormuş. Otelin önündeki
bulunan ilk üç arayı satıyor. Tabii ki arazinin o dö-
nemdeki, tümüne verilen fiyatta üç tanesini satıyor
babam. Tabii bir anda dedem de şaşırıyor; 'Öğlüm
iyiki bunu yapmışsun.' diyor. 'Arazi, görüyor musun
bak, geriye bu kadar arsamız kaldı. Üç tanesini bu
paraya sattın, iyiki de bunu yapmışsun.' diyor."

Genç yaşta köyün dışına çıkip memur olma şansı
elde eden Basri Göç, herkes arazisini satarken ne ya-
pip edip bankadan memur kredisi alarak arazi parse-
lasyonunu yapar. Tüm kardeşleriyle arsaları paylaşır.
Didim'de ilk arsa parselasyonu yapan kişi olarak bir-
çok köylüye de öncülük eder. Tarımsal üretimin za-
manla azalmasıyla bu yönde değeri azalan ve ilerde
her biri ev yapar düşüncesiyle çocuklarına biraktığı
arsalarını bin bir güçlükle birleştirerek bir otel yapar.
Otelciliğe girişi tamamen tesadüflerle örüntülü olan
Basri Göç, günümüzde hâlâ başarılı bir şekilde işinin
başındadır. Basri Göç otelciliğe giriş hikâyесini şöyle
anlatır:

"Razi ettim, sonunda birleşti arsalar. İşte bitirdim
dosyayı, onlara [Basri Göç'ün arsaları üzerinde otel-
cilik yapmaya talip arkadaşları] vereceğim. Geldiler
konuşmaya artık, dedi 'Krediyi senin üstüne alaca-
ğız. Sen borçlanacaksın ama biz ödeyeceğiz, bilmem
ne olacak; beş sene içinde biz her şeyi bitireceğiz,
sana öyle bırakacağız.' Ben dedim 'Borç benim ol-
duktan sonra, ben de alırım senin alacağın parayı,
ben de yaparım' dedim. O şeye onları bıraktım.
Otelciliğe de öyle girmiş oldum yani, onların şeyle
girdim."

Üçüncü kuşak göçmenlerden Erdinç Göç, parselasyon
yaparak hayatlarını değiştiren babası Basri Göç'e
minnet duygularıyla şunları anlatır:

"Çünkü parası pulsuzdu yani buranın parselasyo-
nu yapabilmek için belirli miktarda parası olması
gerekıyordu. Ama işte orada, o bankadaki çevresini
kullanarak, mücadele ile buraları bu duruma getir-
miş. Kardeşlerine pay vermiş... Bugün kardeşleri de
onun sayesinde gördüğünüz gibi biraz önce gittik
baktık; halamın oteli var, amcamın oteli var. Yani
yerli olarak, Altınkum'da bir tek, bugüne kadar ara-
zisini değerlendiren ailelerden bir tanesi Göç Ailesi.
Zaten mevkiden, Göçler mevkii olarak geçiyor. Tüm
amca çocukları, amcamlar, hepsi burada. Yani böyle
bir hayat sürdürdü."

Köyün dışında başka bir dünya olduğunu bilen sa-
yılı birkaç köylü, dönemin akışına kendini ustalıkla
uydurarak turizm sektöründe kendine bir yer bulma-
ya çalışır. Hediye eşya satıcılığı, restorancılık, otel-
cilik, taşımacılık yaparak aile ve bölge refahına katkı
sağlar. Ancak Didim yerlisinin genel karakteristiği
ticaret yapmaya uygun değildir. Yıllar boyu acımasız
koşullarla mücadele veren halk yeni bir riske girmeye
cesaret edemez.

"Bazı insanlar şey yaptı, tübünlüğü bıraktı, turiz-
me yöneldi ama turizm ne hikmetse bizim köylü-
lerin elinde kalmadı, yani yerlilerin. Dışarıdan ge-
lenlerin eline geçti, bu da işin bir acı tarafı." (Âşık
2014).

Hilmi Yıldırım, Didim yerli ile Didim'e göçle ge-
lenlerin arasında olan bu görünür farkı anlatırken,
Didim'in şu an içinde bulunduğu duruma üzülmeden
duramaz. Bu farkın aynı zamanda Didim'in kaderini
de belirlediğini de düşünür. Çoğu Didim yerlisinin
bölgeyi kalkındıran işler yapması bir yana elinde avu-
cunda olan arazisini malını da kaybetmiş durumda-

"Bizim Didim'in yerlisinin yapamadığı birçok şeyi
onlar yapabilir haldeydiler, cesurdular yani. Ve do-
layısıyla da bugün mesela Didim'in ticaretini ashın-
da bu dışarıdan gelen, sonrasında Didim'e yerleşen
kesim elinde tutuyor. Hani işte biz Didimliyiz, sizden
evvel geldik, yüz yıl evvel geldik gibi ya da işte 90 yıl,
80 yıl evvel geldik gibi övünülecek bir durum yok.
Tam tersi onlar bugüne kadar ciddi anlamda da hani
hemşerilerim miras yemiş konumda. Ama onlar
[iç göçle gelenler] belki sıfırla gelmiş durumda;
sadece yatakları bir de yorganlarıyla gelmişler belki
o da yoktu. Ama bugün Didim'in, birçok arkadaşım
var samimi olduğum, en azından babaları belki öy-

leydi, ama onlar şu anda hem eğitimli hem şey hani Almanya'daki şeyle gibi, ikinci, üçüncü kuşaklar gibi şu anda Didim'e yön veren insanlar oldular. Fakat geliş süreci bu şekildeydi tabii bunların bir kısmı da daha kolay seçtiler, bir İngiliz'le evlenip onunla birlikte yaşayıp kendini ya da İngiltere'ye atmak gibi. Böyle, bu yolu seçenler de oldu ya da bir İngiliz'le ortak işte bir bar açmak, restoran açmak, işte benim iş gücüm, ilişkilerim, onun da parasal gücü şeklinde yapanlarda oldu. Ve turizm faaliyeti biraz da bu şekilde gelişmeye başladı. Yani bu da ne kadar bilinçsiz olduğunu, yani böyle tesadüflerle bir noktaya geldiğini gösteriyor, yani Didim bu anlamda da ciddi anlamda kadersiz yerlerden birisi yani."

Borçlanmak, devletle karşı karşıya gelmek, ticari riske girmek köylünün en büyük korkusudur. Didim'de bazı şeyle hızla değişir ama köylünün bu değişime ayak uydurmaya ne gücü ne de niyeti vardır. Belki de onları birçok atılım yapmaktan alıkoyan bu hassasiyetlerini Ekrem Aşık şöyle anlatır:

"Pek bir sorun yok aramızda. Ama onlar bizden daha güçlü şu anda. Onu kabul edelim. Şimdi bizim güçsüzüğümüz şu, biz borçtan çok korkan bir yapıdayız. Ödümüz kopar borçlu olmaktan. Malımız var, borcumuzu ödemeyerek malımız gider diye yerimizde saydık. Ama onların kaybedeceği bir şey yok. Onlar böyle borçla çok mal almaya hücum ettikleri için ... Çünkü kaybederse başka yere göçer. Bizim gidecek olduğumuz yer olmadığı için biz hep temkinli davranışız. Bunun için de pek bir iki adım öne gidemeyiz yani."

Arazisini dışarıdan gelen birine otel yapılmak üzere satar ama en büyük şartı o arazinin kapısında bekçilik görevinin kendisinden başkasına verilmemesidir. Bu, çok çarpıcı ve acı bir örnektir.

"[Didim yerli] onun bunun yanında çalışıyor. Satıldığı tarlada bekçilik yapıyor. İnsanların evlerini bekliyorlar, onların bahçelerine bakıyorlar; şunlara burlara bakıyorlar. Baştan, bedava gitti insanların yerleri ellerinden. Bilmedi insanlar. Yani tütün ziraatından da çıktılar. Tarlasını satıyor, gidip bir traktör alıyor. Ya kardeşim, sen tarlayı satmışsan zaten, neyi sürecen! Ama onun özlemi vardı daha evvel onda. Hayvan çiftliğinde şey yapıyordu, 'ah bir traktörüm olsa' diyordu. Ama tarla gitti, sen traktörü ne yapacağın. Böyle, bilmediler ellerindeki parayı... Kimisi minibüs aldı. 25-30 tane minibüs çalışıyordu, oraya birçoğu minibüsü oldu. Birbirleriyle rekabet, birbirlerini batırıp gittiler orada" (Göç 2014).

Değeri yüksek olan tarlasını bilmenden düşük değerle satar, ancak kendini ekonomik açıdan güçlü hissetmek ve oküzlerle tarla sürerken hep özlemi duyduğu için hiç tarla süremeyecek olsa da kendisine traktör alır. Kendine başını sokacak bir ev dahi almadan, "arazimi satmasam çocuğumu evlendiremem" düşüncesiyle sattığı arazisinden elde ettiği parayla çocukların evlendirir. Erdinç Göç yıllar yılı gözlemlediği bu durumu üzüntüyle söyle aktarır:

"Şimdiden söyle, dedığım tarihlerde birçok kişi burada arazisini sattı mesela. Sattıktan sonra traktör aldı, ne yapacağını bilemedi. E senin arazin yok, traktörü ne yapacağın? E şimdi her evde nüfus kalabalık tabii, altı çocuklu olan var, yedi çocuklu olan var, sekiz çocuklu olan var. Satılan paralarla çocukların evlendirdiler. Ev dahi almadılar, alacak güçleri yok. Yani o dönemde araziler de para yapmadığı için, sadece çocukların evlendirebilmişler. Onun haricinde bir şey yok işte. Olanlar da dedığım gibi işte, 'Nasıl olsa benim belediyeden maaşım garanti. Şu kadar para alıyorum, e ticaret yapsam belki bunu kazanamayacağım' düşüncesinde. [...] 'İşte maalesef buradaki yerli, kendi insanımız bu atılımı yapamadılar. Hep korktular, ha kaybetme korkusu işte 'tamamını kaybederim. İşte elimde tutamam.' Maalesef..."

1970'li yıllarda başlayan bu süreç 1980'li yıllarda da devam eder. Az sayıda yerli, turizm işine girer ve oradan önemli kazançlar sağlar. Tüm değerler Didim köylüsüne aitken, turizm sektöründe atılımları genellikle iç göç ile Didim'e yerleşen kesim tarafından yapılır. Didim yerli turizm sektörüne girse de ya bırakır, ya başkasına devreder, ya kaybetme korkusuyla işleri ters yöne çevirir, ya kısa zamanda çok para kazanmayı hazmedemez ya da kardeşleri ile mal paylaşımı nedenileyle sıkıntılı zamanlar geçirir. Tüm burların sonucunda Didim'in en zorlu zamanlarında ayakta duran, birbirine kenetlenen halk, varlık zamanlarında farklı bir çizgide yürümeye başlar.

"Maalesef işte buradaki olay şu, şimdiden buranın yöre insanı yerli turizm, '70'li yıllarda başlamış ve buraları tabii, mesela şu bulunduğu alanda, hiçbir şey yetişmez. Çünkü sulu bataklıklar, sulak yerler, tuzlu yerler... Dolayısıyla, buranın halkı tüttürcülükle uğraştı, tütün tarlaları hep yukarıdadır, kırçıl yerlerdir oraları, buralarına değerlisiz olarak gördüklerinden, turizm olgusu da olmadılarından, ileriye de göremediklerinden hep elden çıkartmışlardır. Dolayısıyla bütün şu andaki yatırımcıların yüzde 90'ından fazlası hep Didim dışından olanlar. Didimli olarak bir ben varım, bir belki, toplam 10 kişiyi geçmez, tesis sahibi olan." (Adnan Aydoğan).

BETONLAŞMA...

*Sokakların dar karmaşık, caddelerin çok sıkışık,
Görmek isterim seni sık, iş işten geçmeden Didim.*

*Havan serin, suyun serin, insan dolu sahillerin,
Koylar yalancı cennetin, müjdesi gibidir Didim.*

Hak ettin mavi bayrağı, kıymetini bilen var mı?

*Mavin miras kalır mı gelecek kuşağa Didim.
Bir zamanlar çok yeşildin, bilemediğim hiç değerin.*

Daha fazla beton için, yeşili bitirdik Didim.

Dr. İbrahim Karaer

Kamu eliyle betonlaşma 1984 yılında "kooperatifleşme" adıyla başlar. Sahilin en güzel yerine "Parlamentler Sitesi" adıyla bir proje uygulanır. Bu projeye göre 30 ha arazi üzerinde 1983-88 dönem milletvekilleri için 354 adet her biri 142 m², ikiz tipte, iki katlı tatil konutu inşa edilir². Didim gelişimine katkısı olacağı düşünülen bu evlerin yılın belki de yalnızca birkaç ayı kullanılmasının getirileri, yarattığı görüntü kirliliğinin üzerinde değil.

"Kooperatifler herhalde '80'li yıllarda, Özal zamanında başladı, 84'ten itibaren, kooperatifler moda oldu, o zaman için. Herkes bir yazlık, bir ev... Sahillerin zaten beton yoğununa, katledilmesine onlar sebep oldu. O güzeli sahiller kooperatiflerle, yazlık beton mezarlığına döndü. Çünkü onlar bir aylık hizmet veriyor turizme. Bir aylık için o evler ölü yatırımlı." (Aydoğan 2014).

Didim'de yaşanan betonlaşmanın etkilerini Ekrem Âşık çarpıcı bir şekilde şöyle aktarır:

"Burada yeni yapılan binalarımız kaliteli, 3+1 dairesi 80 bin liraya, 90 bin liraya alabiliyorsun. Beleş gibi bir şey. Bu da enteresan bir göç oluşturdu, yani bu kadar ucuz bir daire olduğu için diğer sahillerde bunu alma imkânı olmadığı için biraz orta sınıf göçler aldıktan yani. O zararı da oldu. Şimdi düşünebiliyor musun bir tane evi olanarsa 26 tane daire oluyor. Tek katlı yere 26 daire oluyor. Eskiden bizim sokakta 13 aile varken şimdi bakıyorsun üç evde o kadar aile oluyor. Bu otopark sorununu getiriyor. Kanalizasyon boruları burada 150 bin nüfusa göre döşendi. Bu gidişle 500 bin de olacak, tekrar bir alt yapı gereksinimi olacak. Trafolar yetmiyor. Haliyle belediyemiz su borularını yeniliyor, suları yeniliyor. İçme suyu yetmeyecek o sıkıntısı var. Hatta Beşparmak Dağları'ndan su getirmeyi düşünüyorlar. Haliyle sıkıntı getiriyor nüfus arttıkça."

Görsel 25. Yoranlı gençler denizde, arkada 1957 yılında Özel İdare tarafından kurulan Altınkum Tatil Sitesi'nin inşası (Özer Aydoğan Koleksiyonu)

Didim'de hazine arazisinin geniş olması ve bazı yerlerin sit alanı ilan edilerek imara kapatılması Hilmi Yıldırım'ı umutlandırdı. Belki bir gün, zararlar geri dönülmeye boyutlara gelmeden bir çözüm bulunabileceğine olan inancı şu sözlerden anlaşılıyor:

"Bir tek zenginliğimiz hâlâ çok büyük bir hazine arazisinin boş olması. Ben şahsen kendim açısından böyle samimi olarak baktığım zaman olaya, diyorum ki yani hiçbir şey yapmamak yani bir şeyler yatırım anlamında yapmaktansa hiçbir şey yapılmaması belki daha evlî. Önceleri kiziyorduk, masa başında kararlar verildiği için. İşte mesela bir çizgi çiziliyor burası sit alanı deniliyor ve oraya hiçbir şekilde çivi çakamıyorsunuz ya da işte burası doğal parktır deniliyor, denizin içi bile bölünüyor böyle ve bunların birçoğu masa başında yapılmasının şikayetlerini

Görsel 26. Altınkum sahil boyunca kooperatif evleri (Özer Aydoğan koleksiyonu)

² <http://www.matu.com.tr/mimarlik/projeler.asp?pid=136>

ve sıkıntılarını yaşıyoruz. Ama sonradan bakıyorum ki iyi masa başında da olsa bir yerler çizilmiş ve hiçbir şey yapılamaz halde. Böyle bir yasal şey var, engel var. Yani böyle bir yapılışma yapılacaksa öyle boş kalsın, çalılık kalsın, bataklık kalsın çok daba iyi yani. Sonuçta çunku onun bir daha geriye getiremeyeceğiz ama hiç olmazsa belki daha sonra daha sağlıklı düşünün beyinler gelir ve onlar daha güzel yatırımlar yaparlar. Hiç olmazsa bizim çocuklarıniza bırakmadıklarımızı onlar bırakmış olur."

BUGÜNÜN DİDİM'İ...

Sadece Allah'ın verdikleriyle ayakta durmaya çalışan Didim...

Hilmi Yıldırım

Bugün Djidim 73 bini aşan nüfusuyla "beş kıta 81 il-den insan yaşıyor" denilen bir bölge. Sakin bir denizi, altın renkli kumsalıyla dikkatleri üzerine çekiyor. Son 15 yıldır betonlaşmanın etkisiyle hirpalansa da gelecektenden umudunu kesmiş değil. Turizmde büyük umut vadeden bölge ekonomisinin sac ayaklarını inşa ve emlak sektörü oluştursa da turizmle ilgili son yıllarda yapılan girişimler göz dolduruyor. 58. ve 59. Hükümetlerin Acil Eylem Planı'nda yer alan "Turizm Kentleri Projesi" kapsamında, Turizm Bakanlığı'na "Didim Turizm kenti" projesi yürütülmesi, Aydın-Didim Turizm kenti oluşumuna yönelik vizyon geliştirme çalışmalarına başlanması ve projenin ana temasına ilişkin ilkelerin ortaya konulması yatırımcıları umutlandırmıyor. Bu projeye göre proje alanının "Marina Kent" olarak geliştirilmesi öngörülmüş. Bölgedeki arkeolojik sit alanlarının marina alanlarıyla birlikte planlanarak, kültürel değerlerin markalaşmasına yönelik planlama stratejilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Kıyı gerisinde ise kıyıdıraki faaliyetleri destekleyen golf alanları, temalı parklar, gençlik turizmi, spor turizmi, eko turizme yönelik aktivite alanları, konaklama üniteleri vs. yapılması planlanmıştır. Proje kapsamında kıyıya yaklaşık bir km. uzaklıktta bulunan Panayır Adası'nın ise Günübirlik Turizm Alanı olarak planlanması yapılmış (23.10.2011 Tarih ve 28093 Sayılı Resmi Gazete).

"Didim'le ilgili bir turizm kenti projesi ortaya çıktı. Belki turizm anlamında bir yeni bir dönem söyleceğimiz aslında güzel bir öngördü o. Fakat hiçbir şekilde, hiçbir noktasıyla gerçekleşmedi. Orada Didim'in aşağı yukarı 22 bin dönümlük bir alan turizm kent projesi kapsamında turizm şerhi konuldu. Buralara yapılacak olan bütün yapılar, binalarla ilgili olarak Turizm Bakanlığı'ndan izin alın-

Didim Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi

Tarihi ve kültürel değerlerin yoğun olarak yer aldığı, turizm potansiyelinin yüksek olduğu yoreleri korumak, kullanmak, sektörle kalkınmasını ve planlı gelişimini sağlamak amacıyla; Sınırları Bakanlığın önerisi ve Bakanlar Kurulu kararıyla tespit ve ilân edilen Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi (KTKGB) oluşturulmuştur. Bunlar bölgesel ve yerel kalkınmayı hedefleyen, büyük ölçekli planlama, alternatif yönetim ve işletme modelleri oluşturmayı amaçlayan proje çalışmalarıdır. Bahsi geçen bölgelerin seçiminde organize turizm faaliyetlerinin geliştirilebileceği geniş alanlar tercih edilmekte, mülkiyet, altyapı ve çevre gibi konular için de çözüm önerileri getirilmekte ve sistemli bir yapılanma sağlanmaktadır. Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgelerinden biri olan Didim Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi yukarıda bahsi geçen amaçlara matuf olarak tespit edilmiş bir bölgedir. Bölgede en son hazırlanan plan ve proje çerçevesinde Didim Parlementerler Sitesi yanında kalan 13001 Parsel ve 13302 Parsel ve yine eski Köy Hizmetleri Kapısı olan 12662 ve 1007 parceller üçe bölünerek ihaleye çıkarılmış ve ihale çerçevesinde uhdelerinde kalan ilgili firmalara tahsis işlemi sürdürülmektedir.

http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/TR_142836/didim-kultur-turizm-gelistirm-bolgesi.html

ması ve onun öngörüsü tarzında yapılacak. Diğer 22 dönümün içindeki büyük bir kısmını, aşağı yukarı 21 dönümü belki seydi, hazine arazisiydi. Buralarda dört, beşer bin dönümlük alanlara ayrılmıştır. Bunlar ihaleye çıkarak büyük turizm yatırımcılarına davet edilecek ve orada hıyük yatırımlar yapılacak. Yani belki önünde bir eğlence, arkasında hemen arkasında ona bağlı olarak bir otel konsepti ve daha arkasında da o otelin temasına uygun arkadaşa da bir başka bir tema. Daha çok temalı oteller planlanmıştı Didim'de. Bu 2002 yıllarının başında hazırlanan bir projeydı ve Didim'de golf turizmi konuşuluyordu. Golf alanlarımızla ilgili, burada büyük bir alanında golf alanı olarak ayrılması söz konusuydu. Bunların hiçbirisi gerçekleşmedi, gerçekleşmemeye sebebi, bence birinci sebep pazarlama sebebiydi. Yani gereken, yeterli bir pazarlama zaten yapılmadı. Arkasından yatırım maksatlı gelen kişiler Didim'deki altyapı eksikliğini gordüler ve Didim'de bir yatırım yapmak için erken olduğunu düşündüler. Belki o yatırımcılar Didim'e o tarihte gelmeye başlasaydı Didim kendine çeki düzen vermek mecburiyetinde hissedececti kendini. Didim aynı olumsuz gelişimi-ni bir ur gibi devam ettiriyor aslında bakarsanız şey yürüyle, turizm yoluyla baktığımız zaman, turizm verdiği zarar yoluyle baktığımız zaman. Belki tepe- den inme, o büyük yatırımlar gelmesiyle birlikte bu

eski turizm anlayışı da değişir diye düşünüyorum." (Yıldırım 2014).

Turizm Bakanlığı'ncı Didim'de turizm gelişimine ivme kazandırmak, nitelikli turizm tesislerinin yapılması sağlanmak amacıyla alt bölge içerisinde yer alan Hazine adına kayıtlı taşınmazların alt bölge sınırları dışına çıkarılarak turizm tesis alanı olarak planlanması ve müstakilen tahsis amaçlı değerlendirilmesine olanak sağlanması hedeflenmiş olup, alt bölgelerde arazi tahsisleri yapılmıştır.³

Didim halkı, daha içерiden gözlemlendiği Didim'in genel durumunu yorumlarken yıllardır süregelen yapışmayıla ilgili sorunlara işaret ediyor. Estetik yönünden kötü yapışmanın yıllar yılı devam etmesi ve Didim'in ana karakterlerinden birini oluşturan hükümet evlerinin olduğu bölgeye inşaatlar yapılması Didim'e yapılmış bir haksızlık olarak görülmektedir. 800 m² içerisinde yer alan 24 dairelik binalar tüm Didim merkezi sarmış durumda. Bu binaların arasında bir sebeple 1962 yıldan bugüne kalan evler, çölde bir vaha gibi görünüyor. Belki miras paylaşma kaygısı belki de geçmişine bağlı bir yaşılmış hatırlarını kırmama hassasiyeti neden olsa da, Didim'in eski günlerini hatırlatan bu yapılar o günlerin değerini bilenlerin içini sizlatıyor. Bu manzarayı görünce içi sizlayan Özer Aydoğan, Didim'in bugünkü durumunu şu sözlere süzüyor:

"Eski Didimlilerin elinde şu anda arazi yok. Ben sanmıyorum, elinde 20 dönüm yer olan Didim'de yoktur. Bunu iddia ediyorum. Hiç sanmıyorum kalın. Bu biraz dedığım gibi inşaat sektörüne, turizm sektörüne kurban edildi diyeyim. Çünkü tamam, bu da bir değerdir satıldığından iyi bir yatırım yaparsanız bu parayı ama o para biraz karışık edildi, gitti. Didimlilerin elinden. İlk dönem hep satılan yerlerden traktör alındı. Kalan beş lira, bu traktörle işlenmeyeceği için, traktör biraz binme aracı olarak kullanıldı. Sonra o da satıldı. Sonra taksi alındı. Sonra çocuklar arasında bölündü. Çocukların çocukları olunca o daha da büyük bölünme getirdi. Böylece yavaş yavaş o süreç sıfırı doğru yaklaştı."

Farklı bir açıdan bu konuya değerlendiren Adnan Aydoğan, şu manzarayı gözler önüne serer:

"Didim'deki sıkıntı, kişiler kendilerini yenileyeceği halde yani ben turisti tesisime nasıl getirebilirim

düşüncesi olması lazım normal şartlarda, ne yapıyor, yan otel kaç liraya verdi, 100 liraya, ben onun müşterisini nasıl çalışabilirim, 90 liraya, 90 lira yapıyor. Tabi bu fiyat düşürmenin limiti yok artık, o ona o ona, derken birden bire... Şimdi ilk İngiliz turist 13,5 pounddan geldi buraya. 13,5 pound çok iyi paraydı o zaman için pound çok daha değerliydi, alım gücü fazlaydı yani. 13,5 pounddan bu oteller rekabeti dolayısıyla beş poundlara düştü. E bu sefer ne oldu, kar oranları ters orantılı işledi. Dolayısıyla şunu herkes anladı tabii, ne yaptı o adam, çok ucuza verdi, baktı ki otelim dolu zannediyor, fakat otel eskiyor, yenilemeye kalktığında bir baktı ki üç beş sene sonra oteli harap hale gelmiş, yenilemeye çalıştığından gücü yetmiyor, bankadan kredi alıyor, bankadan kredisini faizini ödemeyip, otelini elden çıkarmak zorunda kalıyor veya bir müteahhide veriyor, yıkıyor... Bu şekilde, Didim'deki şu andaki yaşanan olaylar bunlar. Oteller birer birer elden çıkarıyor, yıkıyor. Biz tabii bu Didim bölgesi için ele alıyoruz bunu. [...] Ben geçen sene Turizm Bakanlığı'na, bir işim vardı gittim, orada yatırım uzmanlarıyla görüşüğümde, senin hiç mi aklın yok, dediler, dört tane otel yapmışsun Didim'e, dediler, Didim gibi bir yere... Demek ki Didim dışarıdan pek iyi gözükmüyor."

Hilmi Yıldırım da seyirci kalamadığı bu manzarayı çok çarpıcı bir şekilde şöyle tanımlıyor:

Şu anda Didim sadece ve sadece Allah'ın verdikle-riyle ayakta duran bir kent aslında yanı güzel bir hava, güneş, deniz bir de atalarımızın diyelim ve-yahut da tarihin bize bıraktığı işte güçlü bir miras olarak düşünüyorum bunu, Apollon Tapınağı'nı, bunlarla ayakta duran bir kent. Ama biz Didim'i her geçen gün daha kötüye götürüyoruz, yaptıklarımızla. Hiçbir şey yapmamak belki de en iyisi yani, yanı şu haliyle bile kalса, birisi bir başka şeyi yapmasa Didim'e daha bir iyilik yapmış olacak, o noktadayız ashında."

NEDEN OLMASIN...

Güllük Körfezi'ni çevreleyen iki yarımadadan biri üzerinde yer alan Didim, 53 kilometrelük bir sahil şeridi üzerinde, onlarca koya sahip. Didim, uzun ve kumlu plajları, berrak mavı denizi, ziyaret edilebilecek tarihi harabeleri, buraya özgü, yılda yüzlerce güneşli gün alan mikro iklimi ve yerleşimcilerin ocak ayında bile su sporları yapabilmesine ve ünlü plajlarından faydalananmasına olanak tanıyan ilk kişiler ile öne çıkan bir bölgedir. Didim aynı zamanda Bafa Gölü doğal parkı, Miletos Antik Şehri ve Priene Antik Şehri gibi bazı antik şehirlere ve doğal harikalara da yakın bir

³ <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9784/didim-turizm-kenti.html>

konumda.⁴ Sahip olduğu doğal ve kültürel kaynakların yanı sıra Didim'in turizm kenti ilan edilmesinin ardından, bölgede yapımı bitmek üzere olan Turizm Yatırım Belgeli tesisler ve yeni tahsise çıkarılmış olan arazilerin yatırıma dönüşmesiyle hem Didim hem de Türkiye turizmi için oldukça büyük kazanımların önü açılmıştır. Planlanan yatırımların gerçekleşmesi neticesinde Didim, dünya destinasyonları arasında bir marka şehir olarak kendisini göstermeye aday olabilecektir.⁵ Bazı sorunlar, gecikmesine neden olsa da Didim'de bir yat limanı açılması bölgenin "marina kent" kimliğine kavuşmasında yardımcı olacaktır.

"Özellikle Aydın Büyükşehir Belediyesi Başkanı Özlem Çerçioğlu bizim bu beldelerle ilgili, Kuşadası olsun, Didim olsun iyi şeyler düşündüğünü söylediler. İnşallah faydalı şeyler yapar. Dediğim gibi işte bu çarpık yapılaşmaya bir dur diyebilir, inşallah engellebilir. Bir tertip düzene sokarsa ben inanıyorum yani Didim gerçekten güzel gerçekten mükemmel bir yer. Yani tatil yeni ben birçok yeri gezdim birçok yeri dolaştım. Ama buranın denizi gibi buranın kumu gibi hiçbir yerde ne deniz gördüm, ne kum gördüm açıkçası bu. Her şeyiyle mükemmel, coğrafi bakımından hemen hemen dört tarafımız deniz yani çevrili, 55 km sahil bandımız var, çok güzel koymamız var. Her biri birbirinden ayrı özellikleri taşıyor. Yani işte buranın iyi tanıtımı yapılarak, iyi reklamlar yapılarak daha güzel noktalara geleceğine inanıyorum. Ama biraz da işte insanların, özellikle işletmecilerin biraz daha duyarlı olmasını, sadece parayı düşünmemelerini Didim'e verdikleri hizmeti ön planda tutmalarını, Didim'i daha bir refaha taşımaları için yani bütün var güçleriyle çalışmalarını dilerim. İnşallah öyle olur." (Göç 2014).

Didim'in geçmişi gibi görkemli bir geleceği olması gerekligine inananlar ve bu yönde çaba gösterenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çok. Didim yerli olan veya iç göçle gelen ve bölge turizminin nabzını tutan birçok işletmeci, bu konuda kafa yoruyor. Yerel yönetimin gösterdiği hassasiyet de umutları artırıyor. Hilmi Yıldırım, hiçbir şey için geç olmadığını şu önerileriyle anlatır:

"Didim'de bana göre ciddi anlamda turizmin bundan sonraki yapılanmasında bir kentsel dönüşümü ihtiyaci var. Yepyeni turizm alanlarının oluşması ve bunlar tamamen şeye tüketiciye veya turiste

sunacakları hizmete göre ayrı ayrı alanlara yayılması gerekiyor. [...] Didim'in iki önemli belki de üç önemli alanda, turizmde atılım yapabilme şansına sahip. Birincisi tarih anlamında, çünkü biz dünyada birçok yerde çok az sayıda da olsa beş, altı tane sanırım Apollon Tapınağı var. Ama Didim'deki en eski tapınak ve inanç turizmi anlamında önemli bir unsur. [...] Diğer bir önemli hususta Didim'in sağlık turizmiyle alakalı kısmı. Didim'de iki şekilde sağlık turizmi on plana çıkarılabilir. Çünkü Didim'de bizim en büyük problemimiz turizm sezonunun kısalığı, aslında bakarsanız, tabii bizim bütün şu anki işletmecilerimizin hepsi belirli bir seviyede ve belirli bir rakamında olduklarını düşünüyorlar ama biz rakiplerimizle mukayese ettiğimiz zaman hiç öyle olmadığı da ortada. [...] Sağlık turizmiyle alakalı olarak da iki anlamada bir Didim'in çok önemli bir mevzu: Didim oksijen oranı yüksek, işte ne oranı düşük denizin karadan denize doğru esmesinden, bunu belki de şurada oturan herkes söylemiştir. Ama bir başka önemli şey, bizim söylememizin hiçbir anlamı yok, bunun tescilli hale gelmesi gerekiyor, bunun kitaplara geçmesi gerekiyor. İşte sağlıkla ilgili kurum ve kuruluşlarda Didim'in adının bu anlamda tescil edilmiş olması gerekiyor. [...] Didim'in havası, oksijen oranı yüksektir, bunu bilim adamlarının tescillemesi gerekiyor. Ve gerekli turizmle alakalı, sağlık turizmiyle alakalı yerlerde artık bütün kitaplara geçiyor ve onanmış bir marka haline gelmesi gerekiyor. Biz bunu yapmadığımız müddetçe sadece konuşmaktan öteye bir adım atmamış oluyoruz."

Zengin jeotermal kaynaklara sahip olan Aydın ilindeki termal suların bir projede Didim'e getirilmesi, Hilmi Yıldırım'ın bir diğer önerisi. Didim'de 10 bin nitelikli yatağın hizmete sunulması planlanırken termal turizm alanında da atılımların yapılması gerçeğe uzak değil.

Ekrem Aşık, kaba bir hesapla Didim'de yazın binlerce yumurta ve tavuk tüketildiğini, günlük tonlarca domates tüketildiğini buna karşın tavuk çiftlikleri olması gerektiğini, tarım alanlarının imara açılmaması gerektiğini savunuyor. Tarım alanlarının ayrı, yerleşim alanlarının ayrı şekilde planlanarak Didim'e böyle bir katkısının yapılabileceğini belirtiyor. Yerel yonetimde bu konuda güveniyor:

"Sebzeyi ele alırsak hem belirli tarım bölgelerini imara açmamak lazımdı ama bunu Didim'in yerleşkesinde yapmak mümkün değil, hiç olmazsa civar köylerde yapılabilir, henüz vakit geçmiş değil. Tarımı ayrı, yerleşim yerlerini ayrı planlamak lazım. Otel yerlerini ayrı planlamak lazım. Yani bir bütün olarak ele alırsak daha iyi olur. Şimdi yerel seçim-

⁴ www.didim.neredekal.com

⁵ <http://www.aydinilkhaber.com/aktakka-didim-dunya-markasi-oldacak-42719.htm>

de güzel vaatleri var adayların. Hakkaten olayları biliyorlar. İnşallah hayatı geçirirler yarın öbür gün. Menderes ıslah edilmesi gibi. Eskiden öyleymiş."

Erdinç Göç, beş yıldızlı otel yatırımları ile rahatlıkla karşılayabilecek yüzölçümüne sahip Didim'de bir noktada yatırımcılara sesleniyor. Kuru bina kalabalığı değil, Didim'e yeni bir soluk getirecek kaliteli tesislerin turist profilini de değiştireceği inancında.

"Didim'in kapasitesi büyük, alanı büyük. Burada şimdiki sekiz 10 tane beş yıldızlı otel olmuş olsa, Rus'lu gelecek, başka ülkelerden başka insanlar da gelecek. [...] Yani ben bilmiyorum, söyle yedi sekiz tane beş yıldızlı otelin olması buradaki birçok şeyi dengeleri değiştireceğine inanıyorum."

Adnan Aydoğan, Didim'in en büyük tarihi ve kültürel değerlerinden olan Apollon Tapınağı'nın kültür turizminde ön plana çıkarılarak plan yapılması gerektiği görüşünü savunuyor. Zeytincilik alanında büyük aşamalar kaydedilmesi, tarım sektörünün de canlanarak bunun ana ekonomik sektörlerden biri olabileceği umutlarını canlı tutuyor. Adnan Aydoğan da Didim'in geniş arazilerinin doğru planlamaya turizme kazandırılmasını vurguluyor:

"Bugün için Apollon Harabeleri dünya çapında bir tapınak. Didim daha planlı, daha organize olması lazım. Yani geç kalmış değil, Didim'de boş arazi çok olduğundan, çok güzel şeyler yapılabilir. Ya zaten ne oluyor, eski oteller yıkılıyor, eski binalar yıkılmaya başlandı, güzel güzel binalar yapılmaya başlandı. Bu zamanla mecbur hale gelecek. Çünkü değişim onu gerektirecek. [...] Didim'de zeytincilik alanında büyük aşamalar kaydedildi. Dağlar taşlar hep zeytinlik oldu. O makilik alanlar söküldü, zeytinlik oldu."

Hilmi Yıldırım da tarım faaliyetlerinin artmasının Didim'in ekonomik kalkınmasına faydalı olacağı ve Didim bir bina mezarlığı olmadan çözüm üretilebileceğini düşünüyor. Tütün tarımının yıprattığı köylü yakaladığı ilk fırsat, tarlalarını bilmeden değerinden satsa da, bilinçlenen diğer kuşaklar daha iç kesimlerden tarım arazisi alarak Didim'de daha sağlam bir konum elde etmeye çalışıyor.

"Yeniden o araziden gelen çocukların işte anne babalarının sattığı yerlere karşılık başka yerlerden, Didim'in daha iç kesimlerinden işte Akköy'den, Akyeniköy'den belki daha ilerlerden tarımsal faaliyet için araziler almaya başladılar ve en çok da burada Didim'de toprak reformunun ciddi bir çalış-

ması oldu. Ve toprak reformu çok büyük alanlarda ama Didim'in iç kesimlerinde bir yeşil kuşak oluşturdu aslında. Ve özellikle hiçbir kaydı olmayan, sığortası daşı olmayan köylü vatandaşsa yirmi sekizer dönüm tarımsal faaliyet maksadıyla arazi dağıtı ve buralara da zeytin ekmemi mecbur etti. Ve şu anda aşağı yukarı bir milyona yakın zeytin ağacı var Didim'in sınırları içinde ve daha iç kesimde bu. Böyle bir tarımsal faaliyet doğmuş oldu. Burada da tabii bir yönlendirme yapılabılır. Bir taraftan da biz hala Antalya'dan domatesimizi yemek zorunda kalmanız gerekiyor. Çünkü hala sulu tarımın yapılabileceği alanlar var, seracığın yapılabileceği alanlar var ve tarımsal faaliyet yapan birçok insan da bundan çok az gelir elde ederek şeyini sürdürüyor, hayatını sürdürüyor, idame ettiriyor. Burada tabii bilincli bir... Bu anlamda da bir bilincin oluşturulması gerekiyor."

Didim için yapılacak çok şey var. Doğanın, tarihin, coğrafyanın, toprağın çok cömert davranışlığı bu yarımadanın hak ettiği konuma ulaşması hiç de zor değil. Yılların, depremlerin, binaların yıprattığı ama bir o kadar da zengin değerlere sahip olan 16 bin yıldır varlığını sürdürün bu coğrafya, bundan sonra da direnmeye kararlı. Her nereden gelmiş olursa olsun, o topraklardan rızkını çeken herkesin bilinçlenerek adım atması şartıyla Didim'in diğer popüler destinasyonlardan daha öteye taşınmaması için hiç bir gerekece yok.

KAYNAKÇA

Eser Kaynakları

- Ari, K. (1995). *Büyük Mübadele Zorunlu Göç*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 Aydoğan, Ö. (2006). *Yoran'dan Didim'e*. Didim: Klasika Görsel Sanatlar İletişim.
 Bilgin, M. (2013). *Büyüteç Altında Didim*. İzmir: EYS Yayıncılık.
 Fontenrose, J. (1988). *Didyma Apollo's Oracle, Cult and Companions*. University of California Press.
 Konak, A. (2002). Sosyal Antropolojik Yaklaşımla Yeniden Yerleştirme Uygulamalarının Karşılaştırılmalı İncelenmesi (Yenisamsat, Reyhanlı/Vazvaza, Yalıköy Örnekleri). *C.U. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1): 81-100.
 Sezer, I. (2011). Didim - Milas Kıyı Kuşağında Turizm ve Mekânsal Etkileri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafiya Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
 T.C. Resmi Gazetesi (23.10.2011), Sayı: 28093

Internet Kaynakları

- <http://www.aydinilkhaber.com/aktakka-didim-dunya-markasi-olacak-42719.htm>
http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/TR_142836/didim-kultur-turizm-gelistirme-bolgesi.html

<http://www.birgun.net/haber-detay/didim-i-yagmalayabilirler-mi-10337.html>

<http://didim.neredekal.com>

<http://edebiyatdefteri.com/siir/817842/yesili-bitirdik-didim.html>

<http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/cumhuriyet/arsiv.aspx>

<http://www.matu.com.tr/mimarlik/projeler.asp?pid=136>

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9784/didim-turizm-kenti.html>

Aşık, A. (D.T: 1953). İlkokul. Didim. 19 Ekim 2014 2013 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Aşık, E. (D.T: 1950). İlkokul. Didim. 10 Mayıs 2013 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Bankoğlu, S. (D.T: 1950). Lisans. Trabzon. 15 Mart 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Hüseyin Öney).

Bilgin, M. (D.T: 1947). Eğitim Enstitüsü. Söke. 17 Ekim 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Cengiz, T. (D.T: 1963). Lise. Konya. 14 Mart 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Göç, B. (D.T: 1941). Ortaokul. Didim. 21 Ekim 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Göç, E. (D.T: 1968). Lise. Söke. 19 Mayıs 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Kır, Ş. (D.T: 1920). İlkokul. Bulgaristan. 21 Ekim 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Küsmez, T. (D.T: 1950). Lisans. Nevşehir. 14 Mart 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Mune Moğol).

Yıldırım, H. (D.T: 1966). Lisans. Söke. 14 Mart 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Hilmi Rafet Yüncü).

KAYNAK KİŞİLER

Aldemir, İ. (D.T: 1942). İlkokul. Didim. 18 Ekim 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Atilla, H. (D.T: 1952). Lise. Bingöl. 14 Mart 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

Aydoğan, A. (D.T: 1962). Lisans. Söke. 14 Mart 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Hüseyin Öney).

Aydoğan, Ö. (D.T: 1955). Lisans. Didim. 16 Ekim 2014 tarihli sözlü görüşme. (Görünen: Arzu Turan).

KAYNAK KİŞİLERİN ÖZGEÇMİŞLERİ

Adnan ÂŞIK

1953 yılında bugün Didim olarak adlandırılan Yoran Köyü'nde doğdu. İlkokul eğitimini Bölgenin tek okulu olan Yoran İlkokulu'nda aldı. Çocukluk yaşlarından itibaren tütin çiftçiliğiyle uğraşan Adnan Âşık, gençlik yıllarda kahvede çalışmaya başladı. Bölgede turizmin gelişimiyle beraber kahvelerini restorana çevirdi ve aynı restoranda çalışmaya devam etti. Adnan Âşık halen Didim'de yaşamaktadır.

Adnan AYDOĞAN

1962 yılında Söke'de doğdu, ilk, orta ve lise eğitimini çocukluk ve gençlik dönemlerini Söke'de geçirdi. Daha sonra Dokuz Eylül Üniversitesi Aydın Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulundan mezun oldu. Sırasıyla mocamp işletmeciliği, haliçlik, otel yarım ve işletmeciliği yaptı. Halen Didim de sahibi olduğu otelleri işletmektedir.

Basri GÖÇ

1941 yılında o zamanki adı Yenihisar olan Didim'de doğdu. İlkokulu Didim'de; ortaokulu Söke'de tamamladı. Ortaokulu bitirdikten sonra tütin ziraatiyla uğraştı. Sonraki yıllarda devlet memuru oldu. 1990 yılından beri Didim'de otelcilik sektöründe hizmet veren Göç, halen Didim'de yaşamaktadır.

Ekrem ÂŞIK

1950 yılında o zamanki adı, Yenihisar olan Didim'de doğdu. İlkokulu köyün tek okulu olan Cumhuriyet İlkokulu'nda okudu, ancak ortaokulda eğitimini yarımbıraktı. Çok küçük yaşlarında, 1957 yılında köyün kahvesinde çaycılık yapmaya başlayarak turistlere hizmet vermeye başladı. Aile kökeni Selanik - Kavala'ya dayanan Ekrem Âşık, halen Didim'de yaşamakta ve restoran işletmeciliği yapmaktadır.

Erdinç GÖÇ

Bulgaristan göçmeni bir ailenin oğlu olan Erdinç Göç, 1968 yılında Aydın/Söke'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Söke'de aldı. 1988

yılına kadar Söke'de yaşadı, sonrasında ailesiyle birlikte Didim'e yerleşti. Didim'e yerlestikten sonra otelcilik sektöründe hizmet vermeye başladı. 1999-2004 döneminde belediye başkan yardımcı görevini yürüttü. Sahibi olduğu otelin işletmeciliğini sürdürdü. Göç, evli ve iki çocuk babasıdır. Halen Didim'de yaşamaktadır.

Hikmet ATILLA

1952 yılında Bingöl, İlbeli'de doğdu. İlköğretimini İlbeli İlkokulu'nda; orta öğrenimini Kiğı Ortaokulu'nda; lise öğrenimini ise Bingöl Lisesi'nde tamamladı. Lise öğreniminin ardından Almanya'ya giderek Frankfurt Üniversitesi'ne gitti ancak diplomasını almadan okuldan ayrıldı. Turizm sektöründe hizmet vermeye 1988 yılında Didim'de başladı. Ülkesel profesyonel turist rehberi kokartı aldı ve turist rehberliği yaptı. 1997 yılında bir seyahat acentası kurdu ve incoming alanında hizmet vermeye başladı. Didim Ticaret Odası meclis üyesi, TÜRSAB bölgesel sekreterliği, Almanya Seyahat Acentaları Birliği yedek üyesi yapan Hikmet Atilla, Didim'de turizm sektörüne seyahat acentacılığı alanında hizmet vermeye devam etmektedir.

Hilmi YILDIRIM

1966 yılında Söke'de doğdu. İlk ve ortaöğretimini Didim'de; lise öğrenimini Aydın Lisesi'nde tamamladı. Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nden mezun oldu. 1973 yılında turizm sektöründe ailesiyle birlikte pansion işletmeciliği yaparak hizmet vermeye başladı. Üniversite mezuniyetinden sonra Didim'de diş hekimi olarak da görev yaptı. Didim Ticaret Odası Meclis Başkanı olan Hilmi Yıldırım, evli ve iki çocuk babasıdır.

Ismail ALDEMİR

1942 yılında o zamanki adı Yenihisar olan Didim'de doğdu. Ailesi Selanik'ten göç etti. İlkokulu Yenihisar İlkokulu'nda okumuştur. İlkokulu bitirdikten sonra tütin ziraatiyla uğraştı. 2003 yılından beri Didim'de çay bahçesi işleyen Aldemir, halen Didim'de yaşamaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Mehmet BİLGİN

1947 yılında o zamanki ismi Yenihisar olan Didim'de doğdu. Ailesi Selanik göçmeni olan Bilgin, İlköğretimini Didim'de Yenihisar İlkokulu'nda; orta öğrenimini Söke Ortaokulu'nda tamamladı. Lise öğrenimini Aydın'da Nazilli Öğretmen Okulu'nda yatılı olarak bitirdi. Mezuniyetten sonra Aydın ve İzmir'de üç yıl ilkokul öğretmenliği yaptı. O yıllarda öğretmen okulu mezunlarının üniversiteye gitme hakkı olmadığı için Balıkesir Necati Bey Eğitim Enstitüsü'ni kazanmış ve sosyal bilgiler öğretmeni olarak mezun oldu. Öğretmenlikten emekli olan ve Didim'de yaşayan Mehmet Bilgin, evli ve iki çocuk babasıdır.

Özer AYDOĞAN

1955 yılında Didim'de doğdu. İlk ve ortaöğretimini Didim'de tamamladı. Lise eğitimini Söke'de tamamlayan Aydoğan, üniversite diplomasını Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden aldı. Yaşamını müzik öğretmeni olarak geçirdi ve öğretmenlikten emekli oldu. Özer Aydoğan, halen Söke'de yaşamaktadır.

Salih BANKOĞLU

1950 yılında Trabzon'da doğdu. Trabzon Lisesini bitirdikten sonra Erzurum Ziraat Fakültesi'ne gitti. Ziraat Mühendisi olarak Tarım Bakanlığı kadrosunda birçok ilde görev yaptı. 1998 yılında emekli olup Didim'de yaşamaya başlayan Bankoğlu 2004 yılında Didim belediyesinde, 2006 yılında Didim Turizm Altyapı Hizmetleri Birliği'nde görev'e başladı. Halen bu birliğin başkanlığını

yürütmektedir. İki çocuk babası olan Bankoğlu halen Didim'de yaşamaktadır.

Şakir KIR

1920 yılında Bulgaristan'da doğdu. İlköğretimini Bulgaristan'da aldı. Bulgaristan göçü ile ailesiyle birlikte önce İzmir'e; ardından Söke'ye ve nihayetinde Didim'e göç ederek oraya yerleştii. Hayatını çiftçilik yaparak kazanmış olan Şakir Kir, 2015 yılında vefat etmiştir.

Taner KÜSMEZ

1950 Nevşehir doğumludur. Çocukluğu, Konya, Kulu Kazası'nda geçti. İlkokulu Konya, Kulu'da, ortaokulu da Konya'da, liseyi, üniversiteyi eğitimi ise yurtdışında tamamladı. Mühendislik fakültesi inşaat mühendisliği mezunudur. Halen Didim'de yaşamakta ve otel işletmeciliği yapmaktadır.

Tayyar CENGİZ

1963 yılında Konya'da doğdu. İlkokul eğitimini Konya, Almanya ve Ankara'da; ortaokul ve lise eğitimini Ankara'da aldı. Turizm sektöründe hizmet vermeye 1985 yılında Didim'de otelcilik yaparak başlayan Tayyar Cengiz, 1989 yılından beri seyahat acentacılığı yapmaktadır. TÜRSAB Kuşadası BYK yöneticiliği, Didim Ticaret Odası meclis üyeliği ve TÜRSAB Didim BYK başkanlığı görevlerini yürüttü. Tayyar Cengiz halen Didim'de yaşamaktadır.